

**UCHWAŁA NR XXIV/168/13
RADY GMINY W GNIEWOSZOWIE**

z dnia 27 września 2013 r.

w sprawie: przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2016 dla Gminy Gniewoszków".

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 40 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z dnia 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Urzędu Ochrony zabytków z dnia 20 czerwca 2013 r., DEC.(POST.) Nr 118/DR/13 Rada Gminy postanawia co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013 – 2016 dla Gminy Gniewoszków zaopiniowany pozytywnie przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie Uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po 14 dniach od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Maria Halina Banaś

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
NA LATA 2013- 2016
DLA GMINY GNIEWOSZÓW**

ZAŁĄCZNIK DO UCHWAŁY

RADY GMINY GNIEWOSZÓW NR XXIV/168/13

OPRACOWAŁ: Wójt Gminy Gniewoszków

Stefan Marek Banaś

UZGODNIONO Z: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie

Delegatura w Radomiu – postanowienie Nr 118/DR/13

z dnia 20.06.2013r.

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.....	13
4.2. Strategiczne cele polityki województwa i powiatu w zakresie opieki nad zabytkami.....	16
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.....	16
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013.....	20
4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....	21
4.2.4. Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2012-2015.....	22
4.2.5. Strategia Rozwoju Powiatu Kozienickiego do roku 2020.....	24
5. Strategiczne cele polityki gminy w zakresie opieki nad zabytkami.....	26
5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Przestrzennego Gminy Gniewoszków.....	26
5.2. Strategia Rozwoju Gminy Gniewoszków.....	35
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Gniewoszków.....	35
6.1. Charakterystyka Gminy Gniewoszków.....	35
6.2. Rys historyczny Gminy Gniewoszków.....	37
6.3. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Gniewoszków.....	46
6.3.1. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	49
6.3.2. Zabytki ruchome.....	52
6.3.3. Stanowiska archeologiczne.....	53
6.3.4. Zabytki muzealne i inne.....	57

6.3.5. Dziedzictwo niematerialne.....	57
6.3.6. Najważniejsze miejsca pamięci narodowej.....	57
6.4 Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń.....	58
7. Priorytety polityki gminnej w ramach programu opieki nad zabytkami oraz niezbędne działania w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego gminy Gniewoszów.....	59
8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	63
9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	65
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	65
Bibliografia.....	67
Załącznik nr 1 Wykaz zweryfikowanej Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Gniewoszów.....	69

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe rozumiane szeroko, obejmujące cały krajobraz kulturowy gminy. Jego składowymi elementami są: obiekty przyrodnicze, materialne oraz niematerialne. Mogą to być pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary urbanistyczne i ruralistyczne, miejsca historyczne, stanowiska archeologiczne (art. 6 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 23 lipca 2003 r.)

Dla samorządów lokalnych ważne jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju gminy. Obok działań związanych z gospodarką, infrastrukturą czy polityką społeczną, bardzo ważne jest również realizowanie zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami mających na celu zachowanie w dobrym stanie dziedzictwa kulturowego, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy na ten temat. Dziedzictwo to stanowi istotny element kształtowania świadomości i tożsamości narodowej oraz lokalnej (powiatów, gmin).

Opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami służy przede wszystkim określeniu zasobów zabytkowych gminy, stanu zachowania i zagospodarowania oraz wskazanie wartości jakie niosą. Ponadto powinien zawierać zakres działań pozwalających wprowadzić skuteczny system ochrony dziedzictwa kulturowego, co skutkuje również określeniem zasad współpracy z urzędem konserwatorskim, lokalnymi organizacjami społecznymi oraz zasad komunikacji z lokalną społecznością (mieszkańcami, inwestorami, właścicielami zabytków), która jest głównym odbiorcą programu. Wypracowanie systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i włączenie go do strategii przestrzennej gminy przyczyni się do jej pełniejszego rozwoju, poprawy jej atrakcyjności i właściwego zarządzania dziedzictwem zgodnie ze standardami konserwatorskimi.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nakładają na Gminę przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w Ustawy, Wójt sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami. Gminny Program Opieki nad Zabytkami podlega uchwaleniu przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu Wójt Gminy sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, TJ.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej

źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera art. 5, art. 6 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.(Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471). Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r., Nr 142, poz.1591 z późn. zm.) art. 7 ust. 1 pkt 9 Gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest **Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz.1568 z późn. zm.)**. Zgodnie z art. 3 pkt 1 zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ:

zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

FORMAMI OCHRONY ZABYTKÓW SĄ:

- **wpis do rejestru zabytków,**
- **uznanie za pomnik historii,**
- **utworzenie parku kulturowego,**
- **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji**

inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

OCHRONA ZABYTKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska

OPIEKA NAD ZABYTKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury

Ustawa nakłada na Gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16)
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18)
- obowiązek prowadzenia przez Wójta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4)
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71)
- prawo ubiegania się przez Gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73)
- prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81)
- sporządzanie przez Wójta i przyjmowanie przez Radę Gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata Wójt przedstawia sprawozdanie Radzie Gminy (art.87).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.)

- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.) **Art. 39.**

1/Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2001 Nr 13, poz 123)

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)
- Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.)

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.)

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

4.1.1. KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Ochrona i opieka nad zabytkami jest istotnym elementem polityki kulturalnej państwa. W celu stworzenia warunków niezbędnych do jej realizacji Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W dokumencie tym określa się, w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

W 2004 roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyjął harmonogram prac do opracowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Za zadanie priorytetowe polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków uznano stworzenie mechanizmów pozwalających na dostosowanie tej sfery życia do warunków gospodarki rynkowej w celu zapewnienia pełnej ochrony narodowego dorobku kulturowego oraz wskazaniu możliwości zasad funkcjonowania ochrony zabytków w zjednoczonej Europie.

Celem programu jest wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W związku z tym stworzono wykładnię porządkową ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich.

- Zasada Primum non nocere
- Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych)
- Zasady niezbędnej ingerencji (powstrzymanie się od działań niekoniecznych)

- Zasady , zgodnie z którą usuwać należy to i tylko to co na oryginał działa niszcząco
- Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji
- Zasada odwracalności metod i materiałów
- Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W trakcie prac nad programem przyjęto poniżej podane tezy dotyczące jego zakresu:

- Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami, ocena stanu zabytków ruchomych i nieruchomych, pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa, ocena stan służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami oraz uregulowań prawnych.
- Działania o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, polityką przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- System finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania: dokumentowanie, monitorowanie, ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.
- Kształcenie i edukacja, kształcenie specjalistyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- Współpraca międzynarodowa: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca z obszarze Europy Środkowej.

4.1.2. NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r., jego przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 przyjęto w 2005 roku. Powyższe dokumenty służą wdrożeniu Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego.”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, obejmuje wszystkie sfery i zagadnienia związane z funkcjonowaniem kultury. W ramach prac nad Dokumentem określono nową misję, którą w ramach przedstawionych założeń do strategii, wypełniać powinny instytucje zarządzające, pośredniczące, finansujące, współpracujące oraz wnioskodawcy.

Misją tą jest: Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

Omawiany dokument wśród najważniejszych celów strategicznych państwa w zakresie ochrony zabytków wymienia:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej,
- ograniczenie uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały określone następująco:

- Państwo powinno realizować zadania z zakresu kultury poprzez działania Ministra Kultury oraz działania jednostek samorządu terytorialnego.
- Wydatki publiczne na kulturę w Polsce powinny wzrosnąć.
- Minister Kultury realizuje zadania własne poprzez narodowe programy kultury, narodowe instytucje kultury, placówki badawczo-rozwojowe, wyspecjalizowane instytucje typu arm's length oraz zlecanie zadań instytucjom samorządowym i pozarządowym.
- Budżet Ministra Kultury powinien być adekwatny do nowych działań. Ze względu na ograniczenia budżetu państwa winno poszukiwać się pozabudżetowych środków finansujących kulturę. W tym celu proponuje się uzupełnienie istniejącego modelu finansowania kultury o rozwiązania stosowane w Europie, tworzące fundusze celowe dla realizacji polityk w poszczególnych obszarach kultury.

- Państwo, w tym Minister Kultury, powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach.
- Samorzady terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach.
- Zwiększyć powinna się społeczna partycypacja w sferze odpowiedzialności za kulturę, m.in. poprzez uspołecznienie decyzji podejmowanych w sferze kultury w regionach (lokalne strategie kulturalne, społeczne ciała opiniujące funkcjonowanie instytucji kultury). Wzrosnąć powinna również rola organizacji pozarządowych, poprzez równouprawnienie ich w dostępie do środków publicznych na zadania w sferze kultury.
- Unowocześnienie procesu zarządzania sferą kultury i usług kulturalnych.
- Wszystkie zaplanowane działania zaprogramowane w strategii powinny być dostępne dla mniejszości narodowych oraz instytucji prowadzonych przez te społeczności w celu pielęgnowania różnorodności kulturowej i ich tradycji jako dorobku polskiej kultury.
- Rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jest podstawą dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych, wykorzystujących (i działających na ich rzecz) elementy dziedzictwa kulturowego, aktywność instytucji kultury oraz skoncentrowane wokół tych instytucji przemysły kultury.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 są:

- promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i wydawnictw,
- ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków,
- rozwój szkolnictwa artystycznego, w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury oraz unowocześnianie programów edukacji artystycznej i dostosowanie ich do rynku pracy,
- wzmocnienie efektywności działania i roli instytucji artystycznych w kreowaniu sfery kultury, w tym i promocji polskiej twórczości artystycznej,

- stworzenie systemu wspierania współczesnej twórczości artystycznej, stworzenie instytucji zajmujących się jej dokumentowaniem, gromadzeniem i udostępnianiem.
- Zwiększenie samodzielności instytucji kultury, także w znaczeniu ekonomicznym oraz wyposażenie ich w odpowiednie narzędzia finansowe, wpłynie pozytywnie na ich efektywność i konkurencyjność na rynku usług kulturalnych oraz na samodzielność programową.
- Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).
- W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i jednostki samorządu i instytucji kultury powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały poddane publicznej dyskusji z udziałem przedstawicieli środowisk twórczych, jednostek samorządu terytorialnego i partnerów społecznych. Strategia została uzupełniona o wnioski z tej dyskusji i zostanie przedstawiona do zatwierdzenia przez Radę Ministrów jako program działań na lata 2004–2013. Strategia zawiera działania instytucjonalne, organizacyjne, prawne, finansowe i kontrolne, wraz ze wskazaniem jednostek odpowiedzialnych za realizację tych zadań oraz potrzeb finansowych Ministra Kultury do realizacji strategii i źródła ewentualnego pochodzenia pozostałych środków. Integralną częścią strategii są narodowe programy kultury: „Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki”, „Rozwój instytucji artystycznych na lata 2004-2013”, „Wspieranie debiutów i rozwój szkół artystycznych Maestria na lata 2004-2013” oraz „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”.

4.2. STRATEGICZNE CELE POLITYKI WOJEWÓDZTWA I POWIATU W ZAKRESIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

4.2.1. STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO DO ROKU 2020.

Strategia rozwoju województwa, stanowi główne narzędzie polityki regionalnej wytycza kierunki i cele działań podejmowanych przez władze województwa, a ich zakres w istotny sposób determinuje procesy rozwojowe regionu. Jest też ważnym punktem odniesienia dla powstających na poziomie województwa dokumentów programowych i planistycznych, w tym regionalnego programu operacyjnego, strategii sektorowych, programów, planów i działań.

Dotychczasowa Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego, została uchwalona w 2001 roku. Aktualizacji dokumentu dokonano w dniu 29.05.2006 r. Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego wyznacza perspektywę rozwoju regionu do 2020 r.

Dążenia i aspiracje władz województwa określa misja strategiczna:

„Mazowsze jako najbardziej rozwinięty gospodarczo region w Polsce podejmuje uczestnictwo w rywalizacji z innymi rozwiniętymi regionami, poprzez eliminowanie dysproporcji rozwojowych, rozwój nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy oraz zapewnienie mieszkańcom Mazowsza optymalnych warunków do rozwoju jednostki, rodziny, jak i całej społeczności, przy jednoczesnym zachowaniu spójnego i zrównoważonego rozwoju.” Uszczegółowienie jej istoty zawierają poszczególne cele Strategii, wyznaczające najistotniejsze kierunki działań.

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu podjęte zostaną następujące działania:

- wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie,
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych,
- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych,
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach,

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczenie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej,
- rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej,
- utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie,
- tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja,
- promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki,
- promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej,
- wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości,

- wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwia efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej,
- zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych,
- powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych,
- wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach

Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

- utworzenie instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych),
- wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych,
- ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane (w tym miejscowości o charakterystycznej unikalnej drewnianej zabudowie letniskowej położonej wzdłuż tzw. linii otwockiej), cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast,
- promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem,
- wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza,
- kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej,

- pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu,
- wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze,
- promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy,
- organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),
- podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich,
- prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych,
- ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem (wierzba, bocian) lub kulturą (Chopin i Żelazowa Wola),
- upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez

4.2.2. REGIONALNY PROGRAM OPERACYJNY WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2007- 2013.

Priorytet VI: Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji.

Cel główny: Wzrost znaczenia turystyki jako czynnika stymulującego rozwój społeczno-

gospodarczy regionu.

Cel szczegółowy:

Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Rozwój infrastruktury kulturalnej.

W dokumencie tym zwrócono uwagę na powiązanie dziedzictwa kulturowego z turystyką oraz nowoczesnymi mediami, które mogą pomóc w rozwoju turystyki kulturowej(tworzenie szlaków turystycznych w oparciu o zrewitalizowane zabytki, tworzenie baz informacji internetowej, centrów informacji turystycznej

4.2.3. PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym. Aktualnie obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego przyjęty został uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego w dniu 7 czerwca 2004r.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych krajobrazów kulturowych; krajobrazu

kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej

4.2.4. WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2012-2015.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 opracował Zespół powołany przez Marszałka Województwa Mazowieckiego Zarządzeniami nr 43/11 i 98/11. Dokument został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 42/12 z dnia 12.03.2012 r.

Założeniem strategicznym programu jest: **Zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i kształtowania postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju regionu**

W ramach programu określono cztery cele operacyjne, oraz szereg konkretnych zadań przypisanych poszczególnym działaniom.

Cele operacyjne i kierunki działań:

1/ Ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu

- ochrona zabytków ruchomych,
- ochrona zabytków nieruchomych,
- ochrona zabytków archeologicznych,

- ochrona, dokumentacja i popularyzacja zasobów o szczególnej wartości decydujących o specyfice regionu (najcenniejszych i charakterystycznych),
- ochrona i kreowanie krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory krajobrazowe, w tym komponowanych ciągów zieleni,
- kształtowanie i ochrona przestrzeni historycznych miast i wsi,
- rewitalizacja historycznych ośrodków życia kulturalnego,
- pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego,
- popularyzacja i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa

2/ kształtowanie tożsamości regionalnej.

- utrwalanie i kształtowanie świadomości mieszkańców o historii i zasobach dziedzictwa kulturowego, w tym regionalnego i lokalnego oraz budowanie i pielęgnowanie wrażliwości na bogactwo przestrzeni kulturowej,
- kształtowanie regionalnej dumy w oparciu o zabytki architektury i budownictwa,
- krajobraz kulturowy, wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych osób,
- wykorzystanie pamięci historycznej i zasobów dziedzictwa do integracji mieszkańców i stymulowania rozwoju - tworzenie przestrzennych ciągów inicjatyw,
- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu (w ramach pasm turystyczno-kulturowych oraz wskazanych w PZPWM),
- promocja walorów kulturowych regionu.

3/ wzrost społecznej akceptacji dla zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.

- stymulowanie działań służących ochronie obiektów zabytkowych i promowanie najlepszych przykładów takich działań,
- edukacja społeczeństwa w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami,

- stymulowanie i intensyfikacja współpracy pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w działaniach na rzecz edukacji, promocji, podniesienia świadomości o zasobach i potrzebie zachowania dziedzictwa regionu

4/ efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych.

- wspieranie podmiotów posiadających w swoich zasobach znaczną liczbę zabytków w działaniach służących efektywnemu zarządzaniu obiektami zabytkowymi,
- stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze przemysłów kultury i czasu wolnego,
- kształtowanie pasm turystyczno-kulturowych,
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w parciu o tradycje historyczne,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego i regionalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach zabytkowych,
- adaptacja obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych,
- propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju regionalnego i lokalnego.

4.2.5 STRATEGIA ROZWOJU POWIATU KOZIENICKIEGO DO ROKU 2020

W rozdziale 3.2 Dziedzictwo Kulturowe zostały wymienione najcenniejsze zabytki w powiecie, z podziałem na:

- dzieła architektury i budownictwa sakralnego,
- dzieła architektury i budownictwa świeckiego,
- zespoły pałacowo- dworskie parki,
- obiekty militarno- obronne
- cmentarze i miejsca wydarzeń historycznych

Zostały wskazane uwarunkowania historyczno- kulturowe (SWOT), w tym dotyczące dziedzictwa kulturowego.

Mocne strony m.in.:

- duża liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków,
- kultywowanie tradycji,
- działalność stowarzyszeń patriotyczno- historycznych i grup rekonstrukcji historycznej

Słabe strony m.in.:

- niedostateczna współpraca samorządów w promocji i popularyzacji dziedzictwa historycznego powiatu w obrębie i poza powiatem,
- rozmieszczenie pojedynczych zabytków na dużej przestrzeni,
- ograniczona dostępność do zabytków sakralnych,
- duży koszt rewaloryzacji zabytków i brak środków na te cele,
- niszczenie dziedzictwa kulturowego

Szanse:

- aktywność organizacji pozarządowych i środowisk społecznych,
- pozytywne zamiany w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej

Zagrożenia:

- zmniejszenie nakładów finansowych na prace konserwatorskie,
- długotrwałe procedury przy podjęciu prac konserwatorsko-renowacyjnych,
- ograniczenie środków na rozwój kultury.

Jednym z celów strategicznych jest „wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczo- turystycznych i kulturowych”. Natomiast celem operacyjnym jest „ochrona dziedzictwa kulturowego”:

- ochrona zabytków i miejsc historycznych,
- dbałość o zachowanie dziedzictwa kulturowego powiatu.

5. STRATEGICZNE CELE POLITYKI GMINY W ZAKRESIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

5.1 STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY GNIEWOSZÓW

W dokumencie „Diagnoza stanu gminy i Uwarunkowania rozwoju gminy” tekst (załącznik nr 1 do uchwały nr XX/192/2001 Rady Gminy w Gniewoszowie z dnia 9.02.2001 w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gniewoszków) przedstawiono charakterystykę gminy pod względem demograficznym, społecznym, gospodarki gruntami oraz wskazano problemy występujące w tych dziedzinach. Istotnym zagadnieniem podniesionym w tym dokumencie jest Środowisko kulturowe.

Tekst rozdziału 8:

Wstęp.

Pod względem geograficznym i historycznym gmina Gniewoszków w aktualnych granicach stanowi bardzo eksponowaną część Ziemi Radomskiej i Północnej Małopolski i obok gmin Solec, Chotcza, Przyłęk, Sieciechów, Kozienice i Magnuszew jest jedną z gmin Nadwiślańskich położonych w granicach doliny Wisły Środkowej, niezależnie od przynależności i aktualnych podziałów administracyjnych.

Na przestrzeni dziejów na rozwój osadnictwa na tych terenach wpływała przede wszystkim Wisła jako podstawowa arteria wodna. Wzdłuż której usytuował się jeden z głównych wczesnośredniowiecznych lądowych szlaków handlowych na jej lewym brzegu z Krakowa na Mazowsze przez Sandomierz, Solec, Sieciechów z odgałęzieniami na Lublin, Śląsk i Wielkopolskę, a następnie Czersk i Warszawę.

Był to rejon wczesnego osadnictwa, o czym świadczą wykopaliska archeologiczne zaliczane do różnych epok: mezolitu, kamienia, brązu, żelaza, kultury grobów kloszowych, kultury przeworskiej, łużyckiej, trzcinieckiej, pomorskiej, wczesnego i późnego średniowiecza, jak grodzisko w Oleksowie- Sławczynie i rozwijający się wówczas Sieciechów będący siedzibą kasztelanii. Pomimo niepełnego obrazu rozpoznania archeologicznego na terenie występują liczne stanowiska archeologiczne a mianowicie w miejscowościach:

Kociołek (3), [Markowola \(2\)](#), [Markowola – Kolonia \(1\)](#), Mieścisko (3), Powiśle (2), Sarnów (3), Sławczyn (4), Regów (3), Sławin (2), Wólka Bachańska(2), Wysokie Koło (5), Oleksów (6), Zygmunów (3), [Borek \(2\)](#). Świadczy to niewątpliwie o dawnych szlakach „wędrówek ludów”, jak również o ciągłości osadnictwa na tych terenach.

Wartości środowiska kulturowego podlegające ochronie z tytułu ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach.

Obiekty zabytkowe na terenie gminy wpisane do Centralnego Rejestru Decyzji Konserwatora Zabytków są reprezentowane przez:

Kościół parafialny w Wysokim Kole Decyzja Nr 179/A/82 z dnia 1982 - 10 - 15 dawny klasztor oo. Dominikanów ufundowany w 1637r przez Stanisława Witowskiego kasztelana sandomierskiego. Od 1897r jako kościół parafialny. Poważnie uszkodzony w 1915r i w 1944 - odbudowany po wojnie, w Wysokim Kole. Kościół parafialny w Oleksowie Decyzja Nr 95/A/81 z dnia 1981 - 03 - 15 p.w. św. Stanisława bpa. Obecny zbudowany w r. 1652 z fundacji ks. Jana Sadkowskiego. Restaurowany w 1858 r., rozbudowany w 1902r, uszkodzony w czasie wojny światowej, odnowiony w 1921 r.

Park krajobrazowy w Regowie Starym o pow. 0,85 (dwór nieistniejący) z zadrzewieniami. Decyzja Nr 305/A/85 z dnia 1985 - 07 - 19 o pow. 0,85 ha. Park krajobrazowy w Boguszówce założony w XIX wieku Decyzja Nr 304/A/85 z dnia 1985 - 07 - 19 o pow. 160 ha z zabudowaniami i pozostałościami zadrzewienia parku

Fort V w Borku, obiekt zbudowany w 1879 roku należy do systemu obronnego twierdzy Dęblin Decyzja Nr 3/A/79 z dnia 1979 - 01 - 05

Inne wartości środowiska kulturowego reprezentują obiekty nie posiadające decyzji konserwatorskich, a które bardziej szczegółowo zostaną omówione w części 2 - ocena stanu istniejącego. Należą do nich m. in.: - Oleksów - Sławczyn znany dotychczas pod nazwą „Kopiec”. W wyniku badań w r. 1976 ustalono, że był to wczesnośredniowieczny gród strażniczy, prawdopodobnie jeden z punktów militarnych na granicy Małopolski i Mazowsza, położony w północnym pasie granicznym Małopolski. Należał terytorialnie do kasztelanii Sieciechowskiej. Ustalono również kolejne fazy budowlane tego obiektu. W I fazie był to gród otoczony wałem drewniano - ziemnym z fosą użytkowany u schyłku X i początku XI w., a następnie po przerwie w II połowie XI w i w XII wieku przekształcony w grodzisko typu stożkowego.

Gniewoszów jako miasto został założony w roku 1693 przez Jana Gniewosza - podstolego Sandomierskiego, przy dawnym trakcie warszawsko - sandomierskim. Złe koleje losu wpłynęły hamująco na rozwój miasta jak np. pożar w 1783r i w czasie I wojny światowej. Główny ośrodek historycznego układu przestrzennego stanowi prostokątny rynek z ulicami wybiegającymi z narożników. Do niedawna przeważała zabudowa parterowa drewniana luźna, ustawiona kalenicowo. Ze starej XVIII-wiecznej ocalały budynki na nieruchomościach nr 21 i 25 aczkolwiek

mocno przekształcone lub przebudowane z zatarciem dawnych cech stylowych.

Z innych zasługujących na uwagę śladów przeszłości należy zaliczyć stare cmentarze katolickie na terenie gminy w Oleksowie, Wysokim Kole i Gniewoszowie, a także prawie nieczytelny w terenie dawny cmentarz żydowski w Gniewoszowie oraz nieczynną aktualnie linię kolejową z lat osiemdziesiątych XIX w. Bąkowiec - Słowiki Nowe, stanowiącą obok Fortu V istotny niegdyś element obszaru warownego na przedpolu d. Twierdzy Dęblin na lewym brzegu Wisły.

Ocena stanu istniejącego.

Zniszczenia wojenne z czasów I wojny światowej (walki o twierdzę Dęblin - wówczas Iwanogród), oraz II wojny światowej (front na Wiśle w r. 1944 - 45) spowodowały, że na terenie gminy Gniewoszków zachowało się stosunkowo niewiele obiektów zabytkowych i w nienajlepszym stanie:

w grupie pięciu głównych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru (CRD) Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków jedynie obiekty sakralne zespół poklasztorny w Wysokim Kole z Kościołem parafialnym z XVII w. z ogrodzeniem, cmentarzem i placem przykościelnym (zieleni urządzona) odbudowanymi po zniszczeniach II wojny światowej z wyjątkiem pozostałości d. Klasztoru oo. Dominikanów, oraz zespół kościelny z XVII w. w Oleksowie składający się z Kościoła parafialnego, dzwonnicy, ogrodzenia i cmentarza przykościelnego - zachowały się w najlepszym stanie i są przykładem właściwego użytkowania i troski o ich zachowanie.

Negatywny przykład stanowią zdewastowane obiekty dworsko - parkowe w okresie połowy XX wieku w Boguszówce i w Regowie Starym. Aktualnie w obu przypadkach zachowały się jedynie pozostałości parków i część budynków w Boguszówce i tylko ten obiekt posiada nowego właściciela i użytkownika.

Zabytkowy „Fort V” - w Borku stanowiący własność Skarbu Państwa (WP). Obecnie obiekt nieużytkowany, niezabezpieczony. Jest nieuporządkowany - trwała ruina.

Natomiast znaczna jest grupa obiektów na terenie gminy nie wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (CRD), ale posiadających walory, kwalifikujące je do wpisu,:

Zabytkowy układ przestrzenny Gniewoszowa z końca XVII w z zachowaną w znacznym stopniu starą zabudowę drewnianą w Rynku,

Unikalny obiekt zabytkowy na terenie gminy stanowi odcinek linii kolejowej Kozienice - Bąkowiec - Słowiki Nowe, z końca XIX w wchodzący również w skład systemu obronnego d. Twierdzy Dęblin - aktualnie nieużytkowany.

Szczególnego poszanowania dla przeszłości i historii wymagają obiekty cmentarne w zakresie zagospodarowania przestrzennego, adaptacji i porządkowania. Dotyczy to nie tylko zabytkowych i czynnych obiektów cmentarnych, ale również usunięcia zaniedbań w zakresie ochrony i opieki nad cmentarzem wojennym w Wysokim Kole, pożydowskim w Gniewoszowie.

Uwarunkowania.

Wszystkie obiekty zabytkowe wpisane do rejestru - wymagają wypełniania obowiązków wynikających z ustawy o ochronie dóbr kultury (tekst jednolity z 1998r) a ponadto: Obiekty sakralne w Wysokim Kole i Oleksowie należy poddać pełnej rewaloryzacji i odbudowie, uwzględniając uporządkowanie i zagospodarowanie otoczenia oraz stref ochrony konserwatorskiej o promieniu 200 m. Zdewastowane zespoły dworsko - parkowe wymagają pilnego sporządzenia dokumentacji konserwatorskiej i podjęcia prac rewaloryzacyjnych, a także zapewnienia właściwych użytkowników i programów zagospodarowania i użytkowania.

Fort V - w Borku - wymaga ewentualnej zmiany użytkownika, ustalenia nowego programu użytkowania I rewaloryzacji oraz uporządkowania otoczenia i strefy ochronnej w granicach nieruchomości.

Obiekty cmentarne wymagają pilnego uporządkowania, zabezpieczenia, oznakowania i informacji, łącznie ze strefą ochrony sanitarnej o promieniu 50 m.

Wszelkie prace budowlane, adaptacyjne i remontowe obiektów zabytkowych oraz w ich strefach ochronnych należy uzgadniać z Oddziałem Wojewódzkim Państwowej Służby Ochrony Zabytków dla woj. Mazowieckiego. Delegatura w Radomiu ul. Żeromskiego 53.

Wszelkie roboty budowlane ziemne oraz związane z wykonaniem większych inwestycji liniowych należy zgłaszać do Wojewódzkiego Archeologa celem uzyskania warunków prowadzenia robót oraz zapewnienia nadzoru archeologicznego.

Wszystkie obiekty zabytkowe na terenie gminy łącznie z obiektami przekazanymi do Muzeum Wsi Radomskiej mogą stanowić element atrakcyjności i promocji gminy.

Najpilniejszym zadaniem jest adaptacja i porządkowanie zabytkowego układu przestrzennego Gniewoszowa, głównie w zakresie układu komunikacyjnego starej zabudowy i uzupełnienia nowej, z twórczym przetworzeniem form tradycyjnych o właściwej skali i charakterze jako przykładów małomiasteczkowej urbanistyki z końca XVII w. oraz architektury z przełomu XIX i XX wieku. Wiąże się to między innymi z koniecznością opracowania nowego aktualnego „Studium historyczno-urbanistycznego” dla potrzeb planu miejscowego zagospodarowania przestrzennego Gniewoszowa.

Ochrona historycznego układu przestrzennego wymaga jednak dalszego rezerwowania terenu pod docelową trasę projektowanej obwodnicy komunikacyjnej po południowej stronie Gniewoszowa.

Realizacja parku krajobrazowego Doliny Środkowej Wisły miałyby bardzo korzystny wpływ na wzajemne relacje krajobrazu naturalnego (we wschodniej nadwiślańskiej części gminy), oraz otwartego krajobrazu rolniczego zurbanizowanego w jej pozostałej części.

Na terenie gminy występują obszary o wysokich i bardzo wysokich walorach przyrodniczych zasługujące na ochronę. Dotychczasowy stan ochrony przyrody na terenie gminy Gniewoszków w stosunku do jej zasobów należy uznać za niewystarczający. Szczegółowa analiza poszczególnych elementów przyrodniczych pozwala na stwierdzenie, że najwyższe wartości przyrodnicze posiadają tereny w Dolinie Środkowej Wisły. Jednak lokalnie uległy one obniżeniu. Wysokim walorom przyrodniczym towarzyszą na tym terenie duże walory rekreacyjne, do ważnych z punktu widzenia ochrony przyrody należy zaliczyć także tereny lokalnych korytarzy ekologicznych dolin rzek Zwolanki i Strugi Mozolickiej. Na terenie całej gminy występują fragmenty ciekawych środowisk stanowiących enklawy dzikiej przyrody oraz kępy i pojedyncze drzewa zasługujące na ochronę. Ważną rolę jako korytarze ekologiczne pełnią doliny pozostałych cieków (w tym i okresowych) posiadające seminaturalne zbiorowiska łąkowe wraz z lokalnymi zadrzewieniami i zakrzewieniami. Lokalnie jednak w strefach lokalizacji osadnictwa warunki przyrodnicze tych korytarzy są istotnie obniżone.

W dokumencie „Kierunki rozwoju przestrzennego gminy Gniewoszków” (załącznik nr 2 do uchwały nr XX/192/2001 Rady Gminy w Gniewoszkowie z dnia 9.02.2001 r.) politykę przestrzenną opiera się w dużym stopniu na jego zasobach przyrodniczych i kulturowych. Wśród atutów gminy wyróżnia się tereny cenne krajobrazowo oraz występowanie zabytków i terenów zabytkowych, przy czym zagrożeniem dla tych obiektów jest niebezpieczeństwo powodzi, zanieczyszczenie wód i brak infrastruktury turystycznej. Obszary gminne podzielono na strefy. Za kryterium nadrzędne przyjęto ochronę walorów przyrodniczych gminy poprzez racjonalne gospodarowanie jej zasobami. W ramach kolejnych stref A-A/B funkcję dominującą pełni funkcja ochronna ekosystemów przy uzupełniającej rolniczej i turystyczno - rekreacyjnych. Pozostała część gminy(strefy B) wykazuje przeciętne walory przyrodnicze i krajobrazowe dlatego wiodącą funkcją na tych terenach jest funkcja rolnicza oraz gospodarcza. Najważniejszymi obszarami i obiektami przyrodniczymi są: dolina Wisły (międzywale), bagno „Głąbie”, „Jezioro Skrzyńka”, „Gniewoszowski łęg”, „Jezioro Borek”, dolinka rzeki Zwolenki...

W poszczególnych strefach ujęto zapisy dotyczące ochrony konserwatorskiej obiektów zabytkowych. W strefie A/B zaproponowano adaptację zabytkowego FORTU V w rejonie miejscowości Borek oraz terenu po spółdzielni produkcyjnej w d. zespole dworskim w Regowie Starym dla funkcji obsługi turystyki. W strefie B-1 postulowano objęcie ochroną konserwatorską znajdujące się w Wysokim Kole :

- mogiły partyzantów i skoczków spadochronowych z 1944r.
- figurę przydrożną
- cmentarz z pierwszej wojny światowej.

Na obszarze strefy B-2 postulowano objęcie ochroną konserwatorską:

- trakt kolejowy „Słowiki Nowe - Bąkowiec - Wysokie Koło”
- trakt drogowy Kozienice – Sandomierz
- cmentarz rzym. kat. /pomnik Dow. Oddziału B Ch / w Oleksowie

Na obszarze strefy B- 3 postulowano objęcie ochroną konserwatorską:

- zabytkowy układ urbanistyczny z XVII wieku oraz budynki - Rynek Nr 21 i Nr 25 w Gniewoszkowie
- zabytkowy obiekt cmentarny wyznania rzymsko katolickiego w Regowie Nowym.
- rokokową rzeźbę z piaskowca wyobrażającą Św. Jana Nepomucena w Wysokim Kole
- pozostałości klasztoru OO. Dominikanów z XVII wieku w Wysokim Kole.
- trakt kolejowy „Słowiki Nowe - Bąkowiec - Wysokie Koło”
- trakt drogowy Kozienice – Sandomierz

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW
- uruchomienie w sezonie letnim kolei i wykorzystanie stacji kolejowej
w Wysokim Kole dla obsługi ruchu turystycznego.

W dokumencie tym pojawił się rozdział (5) o obszarach i obiektach zabytkowych, w którym zapisano:

„Polityka przestrzenna gminy realizowana jest w działaniach planistycznych oraz w decyzjach administracyjnych związanych z realizacją obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego.

Ochrona zasobów przyrodniczych (krajobrazowych) i kulturowych w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy opartej na zasadach zrównoważonego rozwoju należy do głównych dziedzin w tym zakresie wraz z rozwojem gospodarczym racjonalnym gospodarowaniem przestrzenią, wzrostem dobrobytu i standardów cywilizacyjnych mieszkańców...”

Dla gminy Gniewoszów usystematyzowano obiekty i obszary chronione na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wymieniono zabytki wpisane do rejestru zabytków:

Boguszówka - Park Krajobrazowy założony w XIX w (Decyzja nr 304/A/85 z 1985.07.19)

Borek - Fort V - zbudowany w roku 1879, należący do systemu obronnego twierdzy Dęblin (Decyzja nr 3/A/79 z 1979,01.05)

Oleksów - Kościół parafialny (Decyzja nr 95/A/81 z 1981.03.15)

Regów Stary - Park Krajobrazowy o pow. 0,85 ha z dworem i zerdzewieniami (Decyzja nr 305/A/85 z 1985.07.19)

Wysokie Koło - Kościół parafialny (Decyzja nr 179/A/82 z 1982.10.15).

Wymieniono również inne ważne zabytki znajdujące się w Ewidencji Zabytków, w tym:

-Gniewoszów - zabytkowy układ urbanistyczny z XVII w.,

-Oleksów - Sławczyn tzw. „kopiec” wczesnośredniowieczny gród strażniczy z końca X w. a następnie przekształcony w połowie wieku XI w grodzisko typu stożkowego.

-Słowiki Nowe - Bakowlec - Wysokie Koło -nieczynna, zabytkowa linia kolejowa wybudowana około 1880r na przedpolu twierdzy Dęblin.

-Regów - zabytkowy obiekt cmentarny - wyznania rzymsko – katolickiego oraz podano wykaz stanowisk archeologicznych w liczbie 41.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW
Na terenie znajdują się miejsca pamięci narodowej:

- Wysokie Koło - cmentarz z I wojny światowej
- Oleksów - na cmentarzu - Pomnik D-cy oddziału BCh Bolesława Krakowiaka
- Wysokie Koło - mogiły partyzantów i skoczków spadochronowych 1944 rok.

Polityka przestrzenna w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami gminy w powiązaniu z elementami przyrodniczymi objęła m.in.:

- Ochronę obiektów wpisanych do ewidencji dóbr kultury przez ich zachowanie i konserwację.
- Dokonanie przeglądu obiektów umieszczonych w ewidencji dóbr kultury i w przypadkach spełnienia odpowiednich kryteriów wystąpienia z wnioskami o wpisanie do rejestru zabytków.
- Wszelkie prace budowlane dotyczące obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz w ich otoczeniu na terenie gminy mogą być prowadzone po uzgodnieniu z oddziałem Państwowej Służby Ochrony Zabytków dla woj. mazowieckiego Delegatura w Radomiu.
- Zakaz lokalizacji inwestycji uciążliwych lub pogarszających stan środowiska przyrodniczego w sąsiedztwie obiektów zabytkowych.
- Zakaz lokalizacji obiektów zasłaniających widok na zabytek lub też wprowadzających dysharmonię lub zakłócenia w kompozycji elementów zabytkowych.
- Naruszenie ustaleń wymienionych w punktach 2-6, powoduje wstrzymanie robót na okres 3 miesięcy zgodnie z art. 23 - ustawy o ochronie dóbr kultury, a w przypadku jeżeli z tym czasie nie będzie odpowiedzi ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zarządzenie o wstrzymaniu robót traci swoją moc.
- Studium uznaje również za konieczne zapewnienie szczególnej troski parkowi krajobrazowemu w Boguszówce celem zabezpieczenia przed postępującym zniszczeniem, uregulowanie sytuacji prawnej, a nawet ewentualne ustanowienie nowego użytkownika gwarantującego przywrócenie obiektowi właściwego stanu technicznego i racjonalnego użytkowania np. na cele zdrowotne, kulturalne, oświatowe, rekreacyjne, naukowe itp.
- W Studium uznaje się za niezwykle cenne dla środowiska krajobrazowego i kulturowego obiekty uznane prawnie za Pomniki

Przyrody a co za tym idzie, za konieczne uważa się przygotowanie 9 nowych wniosków odpowiednio uzasadnionych w stosunku do rozpoznanych obiektów na terenie gminy o wpisanie do rejestru pomników przyrody woj. mazowieckiego.

- „Studium” uznaje za konieczne wykonanie docelowego planu zalesień i zadrzewień śródpolnych celem uzyskania ostatecznej poprawy walorów estetycznych i kompozycyjnych otwartego krajobrazu na terenie gminy,
- W Studium wskazuje się rejony występowania stanowisk archeologicznych jako sygnalizację możliwości występowania nowych znalezisk archeologicznych w bezpośrednim sąsiedztwie, wszelkie zamierzenia dot. wykonania robót budowlanych i instalacyjnych ziemnych wymagają zgłoszenia do Archeologa Wojewódzkiego, celem uzyskania warunków do prowadzenia robót i nadzoru archeologicznego.
- W Studium uznaje się za celowe kontynuacje poszukiwań możliwości nawiązania do tradycji regionalnych we współczesnej zabudowie mieszkalnej, gospodarczej i w ich otoczeniu.

5.2 STRATEGIA ROZWOJU GMINY GNIEWOSZÓW

Strategia Rozwoju Gminy Gniewoszków została uchwalona Uchwałą Nr XV/157/2004 Rady Gminy w Gniewoszowie z dnia 13 września 2004r. Celem nadrzędnym strategii gminy jest poprawa sytuacji ekonomicznej mieszkańców, bezpieczeństwa socjalnego oraz poprawa infrastruktury gminnej. W dokumencie tylko w sposób pośredni odniesiono się do spraw ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez poprawienie infrastruktury turystycznej i wykorzystanie w tym względzie walorów przyrodniczych i kulturowych gminy.

6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY GNIEWOSZÓW

6.1.CHARAKTERYSTYKA GMINY GNIEWOSZÓW

Gmina Gniewoszków jest gminą wiejską położoną w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego, w południowej części powiatu kozienickiego. Zajmuje wschodnie rubieże regionu radomskiego. Od wschodu graniczy z rzeką Wisłą jako granicą powiatu, od południa

graniczy z powiatem zwoleńskim, od północy z gminami Sieciechów i Garbatka Letnisko. Przez obszar gminy przebiega droga wojewódzka nr 738 Kozienice- Góra Puławska o znaczeniu międzyregionalnym. Odległość do Kozienic-siedziby powiatu wynosi ok. 23 km, do Radomia-największego miasta regionu ok. 50 km, do Warszawy- siedziby województwa i samorządu wojewódzkiego ok. 100 km. Liczba ludności gminy sięga ponad 4000 osoby. Powierzchnia gminy wynosi 8429 ha. W skład gminy wchodzi 19 miejscowości. Obiekty zabytkowe występują w: Borku, Boguszówce, Gniewoszowie, Oleksowie, Regowie Nowym i Starym, Wysokim Kole. Wiodącą funkcją gminy jest rolnictwo z uwagi na położenie w nadwiślańskim rejonie intensywnego rolnictwa o bardzo dobrych naturalnych warunkach gleb do produkcji rolnej. Charakteryzuje się najwyższym wskaźnikiem powierzchni użytków rolnych w powiecie (ok. 79%). Większość jej terytorium cechuje się rzeźbą równinną i niskofalistą. Deniwelacja terenu waha się w granicach 193 m n.p.m – 134 m n.p.m. Należy do gmin o zalesieniu poniżej średniej w powiecie (ok. 10%). Największe kompleksy występują w zachodniej części gminy. Część terenu gminy zajmuje Kozienicki Park Krajobrazowy. Ponadto na obszarze całej gminy rozproszone są niewielkie powierzchnie leśne. Stosunkowo dużą powierzchnię gminy zajmują zbiorowiska łąkowe (do 10 %). Należą do najciekawszych zbiorowisk roślinnych występujących na terenie gminy. Najwyższe wartości przyrodnicze posiadają tereny w Dolinie Środkowej Wisły. Do ważnych z punktu widzenia ochrony przyrody należy zaliczyć tereny lokalnych korytarzy ekologicznych dolin rzek Zwolanki i Strugi Mozolickiej. Na terenie gminy występują fragmenty ciekawych środowisk stanowiących enklawy dzikiej przyrody oraz wartościowe przyrodniczo kępy i pojedyncze drzewa.

Najcenniejsze obiekty przyrodnicze:

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Dolina Zwolanki” obejmujący dolinę rzeki Zwolanka i jej dopływy

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Bagno Głąbie”, który jest terenem źródłiskowym otoczonym łąkami i polami, mającym podłoże torfowe

Do obiektów kwalifikujących się do ochrony w formie użytków ekologicznych należą:

- „Strzałaka” – malowniczy staw w dolinie Wisły będący miejscem występowania płazów oraz owadów

- „Jezioro Borek” – jest to starorzecze Wisły, gdzie obficie występuje grąźel żółty i grzybień biały, a także m.in.: strzałka wodna, tatarak. Gniazduje tu liczne ptactwo

- Fort nr V pod Kamelonką w Borku – jest to kompleks zrujnowanych fortów otoczonych fosą wodną. Przebywają tu nietoperze

- „Gniewoszowski Łęg” – obejmuje fragment podmokłego lasu łęgowego. Jest to głęboko wcięta dolina będąca miejscem rozrodu płazów i ptaków

- „Struga” – jest to odcinek rzeki Struga Mozolicka, przy którym dominuje olcha, sosna, tarnina, dąb szypułkowy i inne drzewa

- Jezioro Skrzyńka – to miejsce rozrodu licznych płazów i owadów otoczone zadrzewieniem olszowym

Gmina pozbawiona jest większych zakładów produkcyjnych. Gmina Gniewoszków należy do Stowarzyszenia LGD „Puszcza Kozienicka” działającego na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, uwzględniającego ochronę oraz promocję środowiska naturalnego, krajobrazu i zasobów historyczno-kulturowych, rozwój turystyki oraz popularyzację produktów lokalnych i rozwój produkcji rolnej. Infrastruktura turystyczna jest słabo rozwinięta. Przeważa turystyka religijna do Sanktuarium w Wielkim Kole. W innych przypadkach jest ona sporadyczna. Jednakże w tym zakresie istnieje wiele atutów (bliskość Kazimierza Dolnego, Janowca, Puszczy Kozienickiej, dobra komunikacja, walory przyrodnicze doliny Wisły, zabytki, drogi rowerowe itp.), w oparciu o które gmina może zwielokrotnić liczbę odwiedzin turystycznych.

6.2. RYS HISTORYCZNY GMINY

Teren gminy Gniewoszków we wczesnym okresie monarchii piastowskiej znajdował się na terenie dzielnicy sandomierskiej i do XIV w. podlegał jurysdykcji kasztelanii radomskiej. Najstarszą miejscowością gminy jest Oleksów powstały prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV w. Już w XIII w. istniała tu osada i była ośrodkiem parafii. W wieku XIV w. przybyły kolejne miejscowości. Z tego okresu mamy poświadczony istnienie: Regowa, Sławczyzna i Zalesia. Na obecnym terenie gminy w przeszłości dominowała szlachecka własność prywatna. Tylko Zalesie były własnością kościelną. Wsie w obecnej gminie nie były dużymi osadami. Przeważnie były to małe wsi zagubione w lasach tuż przy Wiśle. W okresie panowania Kazimierza III Wielkiego (1333-1370) wraz z reformą sądownictwa ziemskiego i administracji obszar gminy podlegał sądownictwu starosty

grodzkiego z siedzibą w Radomiu , który stanowił również stolicę powiatu. W XVI w. powstały kolejne miejscowości: Boguszowka, Markowola, Sarnów, Wysokie Koło, Zdunków, Zwola oraz Gniewoszów. W drugiej połowie XVI w. teren ten podzielony był między trzy parafie. Zalesie leżało w parafii Sieciechów. Tuż na brzegiem Wisły położona była parafia Regów. Należały do niej wsie: Regów, Wysokie Koło, Boguszowa Wola (Boguszówka), Markowa Wola (Markowola). Parafia Oleksów skupiała następujące osady: Oleksów, Sławczyn, Sarnów, Zdunków, Zwole i inne wsie położone bardziej na południe i na zachód od Oleksowa. Rozwój gospodarczy terenów gminy przypada na XV i XVI stulecie lecz szybki rozwój tych ziem położył kres potop szwedzki z lat 1655-60. Liczba ludności znacznie się zmniejszyła. Za panowania dynastii Wettynów na tronie polskim podczas wojen liczne armie przemaszerowały przez te tereny, co negatywnie odbiło się na rozwoju Gniewoszowa. W wyniku upadku państwa w 1795 r. ziemie należące do gminy Gniewoszów znalazła się w obrębie Galicji Zachodniej pod panowaniem habsburskim. W 1807 r. ziemie te weszły w skład Księstwa Warszawskiego podzielonego na powiaty i departamenty. Teren gminy wszedł w skład powiatu radomskiego w departamencie radomskim. Decyzją kongresu wiedeńskiego w 1815 r. ziemie terenu obecnej gminy weszły w skład Królestwa Polskiego podzielonego administracyjnie na województwa i powiaty. Rosjanie wprowadzili własne porządki administracyjne. Departamenty zostały zlikwidowane, w ich miejscu powstały województwa. Utrzymano za to podział na powiaty. Powstały województwa: sandomierskie z siedzibą w Radomiu i krakowskie z siedzibą w Miechowie a potem w Kielcach. Gmina znalazła się w powiecie kozienickim w województwie sandomierskim. Siedzibą władz wojewódzkich był Radom. Rosja próbowała upodobnić administrację Polski do swojego państwa. Miała temu służyć zamiana województw na gubernie w 1837 r. Już w 1845 r. zmniejszono liczbę guberni, utworzono jedną dużą gubernię radomską. Teren gminy nie zmienił położenia i należał nadal do guberni radomskiej. W czasie powstania styczniowego miejscowa ludność włączyła się do zrywu narodowego. Powiat kozienicki, z racji dużych obszarów leśnych, był ważnym ośrodkiem walk powstańczych. Rok 1864 przyniósł ogromne zmiany na polskiej wsi. Na mocy ukazu carskiego dokonano uwłaszczenia chłopów. Dotychczasowe duże folwarki zostały w dużej części rozparcelowane pomiędzy użytkujących je chłopów. Jednak duża część folwarków pozostała w rękach szlachty. W 1867 r. Rosja wprowadziła kolejną, już ostatnią, reformę administracyjną lecz i tym razem Gniewoszów nie zmienił położenia. Wraz z reformą administracyjną wprowadzono też gminy będące samorządem wiejskim. Większość terenów obecnej gminy znalazła się w gminie Gmina Gniewoszów-Granica

powstałej 13 stycznia 1870 r. w powiecie kozienickim i guberni radomskiej z obszaru pozbawionych praw miejskich, przyległych do siebie miast Gniewoszków i Granica po przekształceniu ich we wspólną gminę wiejską. Pod koniec XIX w. jednostka figuruje już pod skróconą gminą Gniewoszków. Gminę tworzyły zarówno grunty włościańskie (chłopskie) jak i dworskie (folwarki). Częściami składowymi były gromady (wsie) na czele z sołtysem, którego wybierało zgromadzenie gromadzkie. Organem uchwałodawczym gminy było zebranie gminne, na którym prawo głosu mieli gospodarze posiadający co najmniej 3 morgi gruntu. Zebranie gminne wybierało wójta i ławników (zarząd gminy). Wójt miał uprawnienia policyjno-administracyjne i sądownicze. Gmina zarządzała też szkolnictwem gminnym. Urzędem gminy kierował pisarz gminny, który często był najważniejszą osobą w gminie z racji umiejętności pisania i czytania. W skład gminy w tym czasie wchodziły następujące miejscowości: Bierdzieża, Boguszówka, Borek, Chechły, Chechelska Kolonia, Gaj, Gradobicie, Grzywacz, Helenów, Markowola, Maryanów, Mieścinko, Młynek, Oleksów, Regów, Regów Nowy, Sarnów, Sławczyn, Tartak, Teodorów, Wólka Bachańska, Wysokie Koło, Zawada, Zdunków i Zwola. W 1914 r. wybuchła I wojna światowa. Przez wiele miesięcy trwały zmagania wojenne między Rosją a Austro-Węgrami. Powiaty kozienicki wszedł w skład okupacyjnego generał-gubernatorstwa austriackiego z siedzibą w Lublinie. Kraj podzielono na okręgi na czele z komisarzami. W listopadzie 1918 r. Polska odzyskała niepodległość. Utrzymano podział na gminy i powiaty i utworzono województwa. Powiat kozienicki wszedł w skład województwa kieleckiego. Dawna gmina Gniewoszków-Granica, według wykazu gmin według stanu z 30 września 1921 jednostka, w II Rzeczypospolitej już nie występuje, a zarówno Gniewoszków (1108 mieszk.) jak i Granica (1030 mieszk.) wchodzi w skład gminy Sarnów w powiecie kozienickim, województwie kieleckim z siedzibą w Gniewoszowie. W 1921 roku, według spisu powszechnego Polski, gmina Sarnów liczyła 1389 budynków mieszkalnych, 4605 mężczyzn oraz 4880 kobiet. W okresie międzywojennym gmina Sarnów obejmowała obszar dawnej gminy Gniewoszków-Granica. Wybuch II wojny światowej zmienił przynależność terytorialną gminy, znalazła się ona bowiem w granicach Generalnej Guberni styczniu 1945 roku na teren obecnej gminy Gniewoszków wkroczyła Armia Czerwona. Po zakończeniu wojny zmieniła się struktura agrarna i własnościowa wsi gminy, które na początku nie były zmieniane w stosunku do tych sprzed 1939 r. Komuniści, którzy objęli rządy w Polsce po decyzji Wielkiej Trójki w Jałcie i sfałszowanych wyborach z 1947 r. wprowadzili reformę administracji samorządowej. 20 marca 1950 r. wprowadzono ustawę o terenowych organach władzy i wprowadzono Rady Narodowe. W 1954 r. wprowadzono

Gromadzkie Rady Narodowe i zarządzanie kolegialne. 29 września 1954 r. w związku z reformą administracyjną zlikwidowano gminę Sarnów. Nieudolność tej formy i sprawowania władzy zmuszała władze państwowe do reform samorządu wiejskiego. Dwudziestego ósmego maja 1975 r. na mocy reformy administracyjnej wrócono do podziału na województwa i gminy. Po kolejnej reformie administracyjnej reaktywowana gminę Sarnów wprowadzając jej terytorialny odpowiednik gminę Gniewoszków w powiecie kozienickim woj. radomskim. Dopiero reforma z 8 III 1999 r. zapewniła gminom całkowitą niezależność i właściwą samorządność a gmina Gniewoszków zmieniła przynależność terytorialną i weszła w skład województwa mazowieckiego.

Opisując historię gminy Gniewoszków zaznaczyć należy iż dzieje dwóch osad, Oleksowa i Gniewoszowa, mają bardzo silne więzy historyczne i ich dzieje są ze sobą ściśle związane. Gniewoszków założony został w 1693 r., na gruntach istniejącej we władaniu rodu Gniewoszków herbu Zgraja, osady Oleksów. August II Wettin potwierdził to nadanie i w 1712 r. ustalił tu cztery jarmarki. Początki Oleksowa nie mają potwierżeń źródłowych trudno więc wyrokować o dacie powstania miejscowości. Pierwsza pisana wzmianka o niej pochodzi ze spisów parafialnych z lat 1325-1327. Wspomina się wtedy drewniany kościół i proboszcza Lamberta. Ksiądz Bolesław Kumor, początki parafii umieszcza w XIII wieku. Niestety brak jest bliższej daty jej powstania. Data powstania parafii w 1254, podana przez księdza J. Wiśniewskiego w 1913 r., nie została przez ks. Kumora potwierdzona. Pochodzenie nazwy tej miejscowości wywodzi się od staropolskiej nazwy osobowej „Oleksy”. Początkowo parafia Oleksów związana była z archidiakonatem lubelskim. Parafia oleksowska otrzymywała dziesięciny z Bronowic (parafia Jaroszyn) i z pobliskiej Policznej. W Liber Beneficiorum Jana Długosza z l.1470-1480 Oleksów zwany był też Bierdziedze. Na przełomie XIV i XV w. wieś należała do rodziny Gnatowskich a następnie przeszła na własność Gniewoszków. Historia gminy nierozdzielnie związana jest z tym rodem. Przodkami rodu Gniewoszków z Oleksowa był ród Gniewoszków herbu Rawicz z Dalowic w powiecie proszowskim w pobliżu Krakowa. Jeden z jego przedstawicieli, Gniewosz z Dalowic, w początkach XIV wieku porwał Elżbietą córkę możnego Warsza Micha. Elżbieta została siłą przymuszona do małżeństwa. Małżeństwo Gniewosza i Elżbiety, mimo że dochowali się kilkorga dzieci nie było udane. Związek ten według niektórych badaczy skończył się unieważnieniem. Elżbieta wyszła ponownie za mąż za Jana Gnatowskiego herbu Pierzchała, dziedzica Oleksowa i Smogorzowa. Gniewosz z Dalowic zgromadził w ciągu życia znaczny majątek. Jednak u schyłku życia nie chciał przekazać go byłej żonie, aby nie trafił w ręce młodszych dzieci

Elżbiety pochodzących ze związku z Janem Gnatowskim. Przekazał go więc klasztorowi augustynów w Krakowie. Zmarł w 1431 roku. Nie odnotowano daty śmierci Elżbiety, natomiast Jan Gnatowski zmarł w 1459 r. Oleksów przeszedł na własność Stanisława, syna Elżbiety i Gniewosza z Dalowic. Stanisław Gniewosz pieczętował się herbem Zgraja wcześniej w heraldyce nie znanym. Stanisław Gniewosz zerwał więc z tradycją rodu ojca. Tylko nazwisko świadczyło o pochodzeniu rodu. Synem Stanisława był Gabriel zapisany w 1482 r. na Uniwersytet Krakowski. On też został dziedzicem Oleksowa i innych wsi w tej okolicy. Gabriel był żonaty z Barbarą Tarłówną. Mieli czterech synów: Andrzeja, Jana, Mikołaja i Krzysztofa oraz córkę Annę. W 1569 r. majątek był już podzielony o czym świadczą spisy poborowe z tamtych czasów. Andrzej Gniewosz był dziedzicem Sarnowa, Jan Gniewosz Oleksowa, Anna Gniewoszówna była dziedziczką Smogorzowa. Wieś Oleksów obejmowała w tym czasie 1 i pół łana ziemi. Oprócz kmieci we wsi mieszkało tu dwóch komorników. W końcu piętnastego stulecia synowie Jana Gniewosza oddali się karierze politycznej. Oleksów został własnością Jana Gniewosza z bocznej linii Gniewoszów (syn Mikołaja młodszego brata Jana). Nowy kościół we wsi został ufundowany w 1652 r. przez Gniewoszów z linii Mikołaja. Na przełomie XVI i XVII w. właścicielem wsi był Mikołaj Gniewosz syn Jana Gniewosza a po nim jego syn znowu Jan kasztelan czechowski. On to w 1672 r. ufundował przytułek dla starców w Oleksowie. Według aktu fundacji miało tam przebywać do 12 starców a każdy dziedzic Sarnowa zobowiązany był do ich utrzymywania. Według miejscowych legend w polach oleksowskich znajdują się płaskie kopce ziemne pochodzące z czasów wojen szwedzkich. W okresie wojny 1655-1660 kolumna wojsk szwedzkich lutym 1656 roku przeszła wzdłuż Wisły w stronę Janowca. Druga kolumna pod wodzą Karola Gustawa w tym czasie przebywała w Tczowie. Niedługo później rozegrała się bitwa pod Gołębim. Rok później w tej okolicy przebywały wojska siedmiogrodzkie sprzymierzone ze Szwedami. Gniewoszowie byli możnym rodem, który dzierżył wiele urzędów i godności w Polsce. Byli też sławnymi rycerzami i posiadali znaczne posiadłości ziemskie nie tylko w tej okolicy. Ród Gniewoszów dominował w tym regionie do początków XVIII w. Synem wspomnianego Jana Gniewosza kasztelana czechowskiego był również Jan, który był założycielem miasta Gniewoszów. W pierwszej połowie XVIII w. dobra Gniewoszów przeszły we władanie rodziny Szembeków, w końcu XVIII w. stały się własnością Mycielskich a po nich Działyńskich potomków wojewody kaliskiego Augustyna Działyńskiego. W 1787 r. parafia Oleksów liczyła 1326 katolików, 7 protestantów i 249 Żydów. W 1827 r. Oleksów liczył 30 domów i 320 mieszkańców. W 1837 r. w szpitalu ufundowanym przez Gniewoszów przebywało 5 starców. Od 1867 r. Oleksów był siedzibą

gminy Sarnów. W 1881 r. we wsi był urząd gminy, szkoła początkowa i przytułek dla biednych z trzema starcami. Grunty dworskie i plebańskie zostały przekazane miejscowym chłopom w ramach uwłaszczenia. We wsi w 1881 r. stało 40 domów a mieszkało w niej 394 mieszkańców. Parafia Oleksów liczyła 3 735 dusz. W 1938 r. we wsi stało 78 domów. Najstarsza wzmianka o Gniewoszowie występuje w przywileju lokacyjnym z 1693 r., który zapewniał wolność osiedlania się w miasteczku i uprawiania handlu i rzemiosł. Gniewoszków został założony na gruntach Oleksowa przez podstolego województwa sandomierskiego Jana Gniewosza, a nazwa miejscowości pochodzi od nazwiska jej założyciela. Miasto położone było przy trakcie z Warszawy do Lublina, dzięki czemu początkowo bardzo szybko rozwijało się gospodarczo. W latach swojej świetności Gniewoszków posiadał sąd i urząd gminny, stację pocztową i szkołę początkową. Można powiedzieć, że tętnił życiem i kulturą kilku narodowości (polskiej, żydowskiej i niemieckiej). Jednak częste pożary oraz wylewy Wisły doprowadziły stopniowo do jego malejącego znaczenia, a w konsekwencji do utraty praw miejskich w 1869 r.

Urbanistyka Gniewoszowa

Gniewoszków został założony w 1693 r. przez Jana Gniewosza Oleksowica, podstolego sandomierskiego, na gruntach wsi Oleksów, przy gościńcu publicznym warszawsko- lubelskim. Akt lokacji nie uwzględniał obszaru na jakim miał być lokowany. Prawdopodobnie powstał w obrębie starszej jednostki osadniczej typu wiejskiego. Układ przestrzenny mógł powstawać w sposób samoistnie, dostosowując się do głównego traktu oraz być może wcześniejszego placu targowego. Dążono następnie do nadania zastępnemu terenowi cech regularności. Decydującej dla układu przestrzennego był trakt warszawsko- lubelski i droga do Oleksowa, wsi parafialnej. Układ komunikacyjny i kształt rynku -trapezowaty jest argumentem za zastaną sytuacją przestrzenną. Trakt warszawski wchodzi na rynek w narożniku północno- zachodnim i jego oś przecina pierzeję wschodnią w środku. Droga do Oleksowa przecina pierzeję północną również w środku. Dwie pozostałe drogi, jedna z południowo- zachodniego narożnika wychodziła w stronę Sarnowa, druga z narożnika południowo- wschodniego w stronę Zdunkowa. Obecny rynek zachował swój kształt i układ w stosunku do tego z czasów lokacji. Rozmiary świadczą, że był to niespotykane duży rynek, większy niż w innych małych miasteczkach regionu radomskiego. Po środku rynku stał ratusz z zajazdem, będącym własnością dziedzica. Był to budynek parterowy, drewniany. Dach nakryty gontem z kopułką i dzwonkiem. Wokół ratusza

ustawiano kramy. Do końca XVII w. ukształtowały się bloki przyrynkowe z regularnie rozmierzonymi działkami, na których mogły się pomieścić oprócz domówi zabudowania gospodarcza, gdyż większość mieszkańców trudniących się głównie rolnictwem. Najlepiej zachowana historycznie pierzeja wschodnia posiada w części działki o wielkościach zbliżonych do pierwotnych. Planowana była też zabudowa poza rynekowa Uliczki Zatylna i Graniczna wyznaczone były już w pierwszej fazie rozwoju miasta. Natomiast zabudowa miasta nie wychodziła poza działki przyrynkowe. Dalsza zabudowa rozwinęła się wzdłuż dróg, zdeterminowana usytuowaniem przy granicach dóbr. Miasto było typu otwartego bez obwarowań. Niestety nie było jednostką miejską skończoną. Brakowało kościoła parafialnego, rezydencji właścicieli, obwarowań. W 1735 r. powstało bezpośrednio obok Gniewoszowa drugie miasto Granica, które jednak nie wpłynęło w sposób znaczący na dalszy rozwój Gniewoszowa. XVIII w. nie przyniósł zasadniczych zmian w ukształtowaniu przestrzennym. Największy rozrost osadniczy miał miejsce w kierunku północno- wschodnim. Ukształtował się blok zabudowy na tyłach pierzei wschodniej o charakterze wiejskim. Wpływ na stagnację i brak inwestowania w miasteczko miała zła sytuacja finansowa mieszkańców. W końcu XVIII w. w północno zachodnim narożniku rynku (w tym miejscu dzisiaj znajduje się kościół parafialny) istniała drewniana synagoga o wieńcowej konstrukcji, nakrytej łamanym dachem, czterosпадowym. Przetrwała do 1914 r. Funkcjonowała Gmina Żydowska. Dalej na północ wytyczono miejsce pod Kirkut. Ratusz był w ruinie. Katolików chowano na cmentarzu w Oleksowie. W 1795 r. w Gniewoszowie było 103 domy, w tym kilka murowanych, wzniesionych z cegły. Posiadały prostą architekturę, o rzucie prostokątnym, bezsieniowe, dwu lub trójdzienne, jednotraktowe, dostępne od strony ulicy, dachy dwuspadowe. Podobny układ posiadały domy drewniane. W latach 20- tych XIX w., w ramach rządowej regulacji miast i miasteczek w Gniewoszowie nastąpiły zmiany regulacyjne, ale w niewielkim stopniu. Planów regulacyjnych nie opracowano, z braku środków. Istnieją dokumenty, że w Gniewoszowie zaczęto stosować się do nowych przepisów budowlanych (od 1820 r.). Wtedy było 97 domów. Największe skupienie zabudowy znajdowało się przy rynku. Zabudowa była w części tylko zwarta, kalenicowa. Wzdłuż ulic zabudowa była luźna. W XIX w. miasto nie było brukowane., nie posiadało kanałów. Mała liczba budów wiązała się ze zniszczeniem starych domów (pożar) i ostrymi kryteriami dotyczącymi budowy (nie pozwalano budować drewnianych). W 1865 r. domów było tylko 75, murowanych 7. Wszystkie domy były parterowe. Projekty nowo powstałych domów w XIX w. nie zmienił się zasadniczo od XVIII w. Dla zabudowy Gniewoszowa cezurą była I wojna światowa, kiedy została zniszczona prawie doszczętnie. Zachowało się

jedynie kilka domów. Prawie cała dzisiejsza historyczna zabudowa pochodzi z okresu międzywojennego i jest w większości skromna. Przeważają budynki drewniane. Poza tym są też ceglane. Najbardziej typowe są domy parterowe, kalenicowe usytuowane w zabudowie zwartej. Wnętrza były podobne jak w XIX w. Domy drewniane w konstrukcji wieńcowej, oszalowane z murowaną ścianą ogniową, na podmurówce. Z czasem niektóre domy rozbudowano w głąb działki, albo dostawiano piętro. W niektórych przypadkach zastosowano ganek od ulicy. Do 1945 r. miasto rozwijało się w i obrębie ukształtowanych w ciągu kilkuset lat wewnątrz przestrzennych. Słabo wyglądała zabudowa wzdłuż uliczek z tyłu pierzei rynkowych. Pojawiła się nowa droga (2 poł. XIX w.) wychodząca z południowo- wschodniego narożnika droga łącząca Granicę. Na przełomie XIX i XX . ukształtowały się bloki zabudowy, których zasadniczy układ pozostał do teraz. Po wojnie architektura domów małomiasteczkowych i wiejskich był kontynuowana. Po 1970 r. przeniesiono komunikację Kozienice – Puławy z ul. Lubelskiej na ul. Łączącą Granicę z Gniewoszowem w południowo- północnym narożniku.

Boguszówka

Pierwsza wzmianka o tej wsi pochodzi ze spisu poborowego powiatu radomskiego z 1508 r. a należała ona do rodu Boguszów herbu Półkozic. Rodzina była możliwym rodem małopolskim epoki zygmunto-wskiej. Boguszowie pochodzili z okolic Wiślicy. Jeden z przedstawicieli tego rodu zapewne drogą małżeństwa, wszedł w posiadanie wsi o nazwie Wola Kowalska w powiecie radomskim. Wieś stała się dziedziczną wsią rodu Boguszów i z czasem zmieniła nazwę na Boguszowa Wola od imienia właściciela. Jan Bogusz, dziedzic, wsi w połowie XVI w. został sekretarzem królewskim a od 1561 r. był podkomorzym lubelskim a następnie piastował godności senatorskie kasztelana czechowskiego, kasztelana zawichojskiego. Od 1571 roku objął godność starosty radomskiego. W 1591 r. przekazał ten urząd swemu synowi Bernardowi. Bernard Bogusz ożenił się z córką Mikołaja Kochanowskiego, Dorotą. Zmarł w 1603 roku. Starostwo radomskie i ziemie dziedziczne Boguszów, w tym Boguszówka, przeszły na własność brata zmarłego, Krzysztofa Bogusza. Po Boguszach miejscowość w II połowie XVII w. została własnością rodu Regowskich z Regowa. Po Regowskich właścicielem wsi byli Pękosławscy a następnie przeszła we władanie Witowskich. W końcu XVIII wieku wieś należała do rodziny Wielopolskich, zastawiona była Wodzickiemu. W 1827 r. miejscowość liczyła 18 domów i 166 mieszkańców. W 1847 r. stało tu już 32 domy. W końcu XIX w. we wsi istniał folwark szlachecki. We wsi było 22

domy a mieszkało w niej 184 mieszkańców. Obszary folwarczne zajmowały 617 mórg a ziemia chłopska zajmowała 338 mórg obszaru. W 1938 r. w Boguszówce stało 50 domów.

Regów Stary

Wiadomości źródłowe o miejscowości pochodzą z drugiej połowy XV w. Nazwę zapisano wtedy „in Regov” Pochodzenie nazwy nie zostało w pełni wyjaśnione. Przypuszcza się, że pochodzi ona od staropolskiej nazwy osobowej „Reg” Wieś należała pierwotnie do rodziny Regowskich, herbu Abdank. 29 VII 1439 r. erygowano parafię w tej miejscowości dzięki staraniom biskupa krakowskiego Zbigniew Oleśnickiego. Pierwotny, drewniany, kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, zbudowany w pobliżu Wisły, istniał prawdopodobnie do 1390 roku. Według rejestrów podatkowych powiatu radomskiego z 1508 roku wieś należała do Stanisława Regowskiego. W 1569 roku według kolejnego spisu właścicielem wsi był Mikołaj Regowski. Wieś miała 3, 3 łana obszaru. Zamieszkiwali ją kmiecie oraz 5 zagrodników i dwóch komorników. Regów stanowił ośrodek szkolnictwa. W początkach XVI w. istniała już we wsi szkoła parafialna. Stał budynek szkolny z ogrodem, kierownikiem szkoły był Andrzej ze Stężycy. Pobierał 4 marki pensji i „pewne jarzyny” od Mikołaja Regowskiego. Dziedzicami wsi byli kolejno Regowscy (do początku XVII w.) po nich byli Pękosławscy, Witowscy, Chomętowscy, aż w drugiej połowie XVII wieku wieś trafiła do Jana Wielopolskiego i jego syna Hieronima Wielopolski starosty krakowski zmarłego w 1779 r. Na przełomie XVIII i XIX w. wieś oraz miasto Granica przeszły we władanie Wodzickich. W 1747 r. postawiono we wsi nowy kościół modrzewiowy dzięki staraniom proboszcza ks. Macieja Gwiazdowskiego ze zmienioną lokalizacją w stosunku do starego ze względu na częste wylewy Wisły niszczące poprzednią świątynię. Nowy kościół uposażyli Jan Wielopolski i Dorota Tarłowa, wojewodzina lubelska. Znaczenie kościoła zaczęło maleć pod koniec XIX w. Nazwa parafii funkcjonowała jeszcze formalnie do I wojny światowej, kiedy całkowicie zaniknął kościół w Regowie. W końcu XVIII w. dobra Regów były przedmiotem zastawu. W 1827 r. wioska liczyła 27 domów i 282 mieszkańców. Dobra regowskie przed 1873 r. obejmowały: Regów, Wysokie Koło, Boguszówkę, Markową Wolę i miasteczko Granicę. W XIX w. właścicielami dóbr regowskich była rodzina Lewickich. W 1930 r. właścicielem folwarku Regów i Boguszówka był Seweryn Plewiński. Razem obydwie folwarki zajmowały 781 hektarów obszaru. Miejscowość Regów Stary w 1938 roku liczyła 55 domów.

Wysokie Koło

Archeologia pozwala datować ślady osadnictwa na terenie miejscowości Wysokie Koło na okres kultury łużyckiej 1350 -1300 p.n.e. Pierwsza historyczna informacja o tej miejscowości pochodzi ze rejestrow podatkowych radomskich z 1508 roku. Nazwa miejscowości pochodzi, od nazwy topograficznej i wzięła się od specyficznego ukształtowania terenu. Wieś, założona przez Regowskich herbu Abdank, w początkach XVI w. należała do Stanisława Regowskiego i była nazywana Wołą Regowską. Następnie do Pękoślawskich, Witowskich, Chomętowskich, Wielopolskich i Lewickich. W spisie poborowym z 1569 r. czytamy, iż we wsi mieszkało 2 kmieci, 5 zagrodników, 3 komorników i 3 rzemieślników. Po Regowskich wieś przeszła we władanie Witkowskich w drugiej połowie XVII w. W tym okresie powstał we wsi klasztor i kościół dominikanów p.w. Św. Krzyża ufundowany w 1637 r. przez Stanisława Witowskiego kasztelana sandomierskiego a ukończony przez hrabiego Jana Wielopolskiego, kanclerza wielkiego koronnego i powinowatego króla Jana III Sobieskiego w 1681 r. Kościół był konsekrowany w 1694 r. przez bp. Stanisława Szembeka, sufragana krakowskiego. W początkach XIX w. wieś przeszła na własność Lewickich. Lewiccy dziedziczyli folwark do początku XX w. Po kasacie dominikanów w 1870 r. zamieszkiwali w klasztorze krótko franciszkanie reformaci. Pod koniec XIX w. proboszcz parafii Regów zamieszkał w zabudowaniach klasztornych i od 1891 r. nabożeństwa były sprawowane w Wysokim Kole a kościół dominikanów stał się kościołem parafialnym miejscowości. W 1881 r. wieś Wysokie Koło liczyła 36 domów i 343 mieszkańców. Wysokie Koło od 1867 r. związane było z gminą Sarnów. W 1938 r. we wsi stało 69 domów.

6.3. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY GNIEWOSZÓW

Krajobraz kulturowy gminy Gniewoszów nie wyróżnia się szczególnie od gmin sąsiednich. Dzieje materialne, religijne i wojenne Polski odbiły swoje piętno na dzisiejszym stanie dziedzictwa kulturowego gminy, który w powiązaniu z przyrodą tworzy jednolitą całość kulturową. Podobnie jak w innych gminach wiejskich regionu radomskiego przeważają obiekty historyczne związane z rozwojem parafii na tym terenie, dawnymi fundacjami kościelnymi oraz świadczące o religijności przeszłych pokoleń, mieszkańców wsi i właścicieli ziemskich. Są to zespoły sakralne w Oleksowie i Wysokim Kole, cmentarze z zachowanymi dawnymi nagrobkami, kapliczki i krzyże przydrożne. Drugim, istotnym elementem

krajobrazu kulturowego, nie tylko tej gminy ale całego regionu jest występowanie zabytków dworsko- parkowych. Istnieje dwór w Boguszówce z parkiem i park w Regowie Starym. Innym ważnym elementem jest układ urbanistyczny wraz z zabudową małomiasteczkową Gniewoszowa, charakterystyczną dla dawnych miasteczek regionu. Krajobraz kulturowy gminy uzupełnia zabytek techniki obronnej- fort Borek i jeden zachowany zabytek przemysłowy, murowany młyn w Gniewoszowie.

W skali ponad regionalnej najważniejszym i najstarszym w gminie zabytkiem jest XVII- wieczny zespół poklasztorny w Wysokim Kole z istniejącym układem przestrzennym (kościół p.w. NMP Królowej Różańca świętego, św. Krzyża, dawny klasztor, ogrodzenie klasztorne, plac przed kościołem (dawny cmentarz przykościelny) z obiektami historycznymi. Architektonicznie kościół wyróżnia się rozplanowaniem wnętrza w zakresie komunikacji między nawami, a kaplicami oraz oryginalną dwuwieżową fasadę. Zachowało się południowe skrzydło klasztoru, obecnie plebania z pierwotnym układem cel i korytarzy. Od strony południowej istnieje dawny mur ogrodzenia z XVIII w. Przed kościołem na cmentarzu przykościelnym znajdują się nagrobki właścicieli dóbr- Sarnowskich. W kościele występuje bogate wyposażenie i wystrój wpisany do rejestru zabytków (113 zabytków), w tym najcenniejszy obraz Matki Boskiej słynącej łaskami. Na południowy- wschód od kościoła usytuowany jest cmentarz rzymsko- katolicki założony na przełomie XIX i XX w. Najstarsze nagrobki zachowały się w części zachodniej nekropolii. Najstarsze pochodzą z końca XIX w. i pocz. XX. Pochowani są tutaj księża i proboszczowie wysokokolscy, żołnierze, okoliczni ziemianie. Innym ośrodkiem sakralnym jest Oleksów z zespołem kościelnym z XVII w. oraz cmentarzem rzymsko- katolickim. Na uwagę w przypadku kościoła w Oleksowie zasługuje wnętrze, jego wystrój i wyposażenie. Sama architektura w dużym stopniu uległa przekształceniom w ciągu wieków i w części została zatarta pierwotna bryła kościoła. Obok świątyni usytuowana jest dzwonnica XIX- wieczna. Plac przykościelny otacza wysoki mur z otworami w kształcie łuków. Cmentarz rzymsko- katolicki w Oleksowie założono w 1 poł. XIX w. Najstarsze nagrobki pochodzą z 3 ćw. XIX w. zachowało się ich kilka, tych zabytkowych najczęściej wykonano w 1 poł. XX w. Prezentują różne typy (pnie drzew, krzyże na cokołach). Mur ogrodzenia zbudowano w 1924 r. W Regowie Nowym znajduje się cmentarz przykościelny dawnego kościoła parafialnego, drewnianego. Założony został prawdopodobnie w XVIII w. Zachowało się kilka kamiennych płyt nagrobnych i nagrobków z XIX w.

W Gniewoszowie siedzibie gminy pierwszoplanowe jest rozplanowanie urbanistyczne i przestrzenne dawnego miasteczka. Zachował się bez większych zmian układ ulic i rynku, który ostatecznie ukształtował się na początku XX w., przy czym w niewielkim stopniu ewoluował od końca XVII w. Zachowała się zabudowa przyrynkowa z 1 ćw. XX w. Natomiast w pierzei wschodniej domy sięgające swoją metryką XVIII w., zostały na tyle przeobrażone i przebudowane, że straciły swoje cechy indywidualne i oryginalną substancję. Zabudowa jest ciekawa, różnorodna, w części miejska (północna pierzeja, wschodnia i w części zachodnia. Południowa natomiast posiada cechy zabudowy wiejskiej. Dawna zabudowa peryferyjna, przy ulicach wylotowych i tylnych jest typowo wiejska z wyjątkiem ul. Lubelskiej i zabudowy tylnej za pierzeją wschodnią, gdzie wśród domów drewnianych, wiejskich przetrwały budynki murowane i jeden o charakterze niemieszkalnym (budynek z 1 poł. XX w. (przedwojenna manufaktura, po 1945 r. biblioteka gminna). Przeważają budynki drewniane. Są też murowane z cegły. Najbardziej typowe są domy parterowe, kalenicowe usytuowane w zabudowie zwartej. Domy drewniane w konstrukcji wieńcowej, oszalowane z murowaną ścianą ogniową, na podmurówce. Z czasem niektóre domy rozbudowano w głąb działki, albo dostawiano piętro. W niektórych przypadkach zastosowano ganek od ulicy. W gminnej ewidencji znalazły się domy, posiadające indywidualne cechy architektoniczne (detal architektoniczny, zaznaczone gzymsy, ganek itp.)i nie zniekształcone późniejszymi remontami. W Gniewoszowie pozostały miejsca po Kirkutach z XVIII w. Nie przetrwały jednak żadne ślady materialne.

Dawna, drewniana zabudowa wiejska przetrwała w mocno pomniejszonej liczbie w stosunku do lat choćby 80- tych XX w . Zachowały się pojedyncze budynki z końca XIX i 1 poł. XX w. Charakteryzują się przede wszystkim prostokątnym planem, dachem dwuspadowym, konstrukcją wieńcową, zdobieniem otworów okiennych itp. Domy takie spotykamy w Gniewoszowie, Sławczynie czy Zalesiu.

Tak jak na całym terenie woj. mazowieckiego i tutaj w krajobrazie gminy istotnym elementem są kapliczki, krzyże i figury. Te najciekawsze spotkać możemy w Gniewoszowie, Boguszówce, Wysokim Kole, Sławczynie, Zalesiu i Wysokim Kole. Najcenniejsza jest figura św. Jana Nepomucena w Regowie Nowym, pochodząca z XVIII w.

W sumie w Gminnej Ewidencji zabytków Gminy Gniewoszków znalazło się 62 obiekty.

Ewidencja Zabytków nie jest dokumentem zamkniętym. Mogą po akceptacji urzędu konserwatorskiego być włączane nowe obiekty uznane za cenne dla historii gminy.

6.3.1. ZABYTKI NIERUCHOME OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	WPIS DO REJESTRU
Boguszówka	Park, XIX w.	304/A/85 z dnia 19.07.1985 r.
Borek	Fort V twierdzy Dęblin, 1879 r.	3/A/79 z dnia 05.01.1979 r.
Oleksów	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa, XVII w.	317/A67 z dnia 16.06.1967 r. oraz 95/A/81 z dnia 15.03.1981 r
Stary Regów	Park, kon. XIX w.	305/A/85 z dnia 19.07.1985 r.
Wysokie Koło	Zespół klasztorny Dominikanów - kościół ob. Parafialny p.w. Świętego Krzyża - klasztor ob. plebania	319/A/67 z dnia 15.06.1967 r. oraz 179/A/82 z dnia 15.10.1982 r.

Oleksów, kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa, XVII w.

Pierwotny kościół drewniany istniał w latach 1253-1326. Obecny kościół pw. św. Stanisława bp., został zbudowany w 1652 r. z fundacji ks. Jana Sadkowskiego. Restaurowany w 1858 r., a powiększony w 1902 r. z dobudowaniem zachodniej części nawy, zakrystii i kaplicy św. Stanisława. Kościół został znacznie uszkodzony podczas I wojny światowej, odnowiony w 1921 r. staraniem ks. Józefa Mackiewicza i potem ks. Józefa Mączyńskiego. Prace remontowe przeprowadzono w latach 1990-1998, za ks. Stanisława Sikorskiego. Kościół jest orientowany, Jednoprzestrzenny, z trójprzęsłową nawą zamkniętą trójbocznym prezbiterium. Przy nawie od południa czworoboczna kaplica Matki Boskiej

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW (1652?), od północy analogiczna p.w. św. Stanisława (1902 r.) oraz zakrystia (poł.) i składzik (płn.). Wnętrze nawy nakryte sklepieniem kolebkowym z lunetami. Ściany dzielone filarami.

Boguszkówka, park, XIX w.

Park usytuowany jest przy drodze Boguszkówka – Markowola (Sławki) od strony wschodniej, w zakolu małej rzeczki. Od północy oddzielony jest drogą od dawnej części gospodarczej majątku. Od południa teren łąk. Od zachodu pola uprawne. Kształt parku zbliżony do prostokąta, układ parku oparty na osi podłużnej i poprzecznej. W części północno- wschodniej budynek dawnego dworu. Można wyodrębnić miejsce po dawnym, owalnym podjeździe oraz pozostałości ogrodu. Na osi podłużnej parku (północy wschód- południowy zachód) zachowały się stare drzewa o średnicy 120- 140 cm. Na końcu w stronę zachodnią istnieje aleja grabowa, następnie złożona z kasztanowców i topoli. Pozostały ślady po dawnym sadzie i stawie. Przeważają drzewa liściaste: kasztanowce, topole, lipy, olsze. Można znaleźć, platana, klony srebrzyste.

Borek, fort V, 1879 r.

W północnej części miejscowości Borek znajduje się, wybudowany pod koniec XIX wieku Fort nr V jako element umocnień twierdzy Dęblin. Wzniesiono ją w ramach realizacji założeń obronnych opracowanych w Rosji na początku lat trzydziestych XIX wieku za panowania cara Mikołaja I po stłumieniu powstania listopadowego i włączeniu ziem Królestwa Polskiego do imperium rosyjskiego. Budowę twierdzy w Dęblinie rozpoczęto w 1838 roku na podstawie dokumentacji przygotowanej przez wybitnego fortyfikatora generała inżyniera Iwana Dehna. Prace nad budową twierdzy trwały do 1847 roku. Twierdza ta, nazwana od imienia budowniczego Iwangorod, została zmodernizowana i wzmocniona siedmioma fortami z lat 1879-1887. Cztery z nich zlokalizowano na prawym brzegu Wisły, pozostałe trzy na lewym brzegu Wisły.

Stary Regów, park, kon. XIX w.

Park usytuowany jest na terenie płaskim, w pobliżu wałów wiślanych. Ma kształt zbliżony do kwadratu. Powierzchnia parku nie przekracza 0,5 ha. Obok znajdują się zabudowania powojenne po spółdzielni produkcyjnej.

Dawny dworek nie istnieje. Zachowały się grupy starych drzew: jesiony, lipy, robinie, wiązy. Układ parku został zatarty poprzez wyburzenie dawnych budynków i postawienie w innych miejscach, nowych po 1950 r.

Wysokie Koło, p.w. NMP Królowej Różańca świętego kościół, św. Krzyża

Kościół wybudowano w 1637 r. w stylu wczesnobarokowym z fundacji Stanisława Witowskiego kasztelana Sandomierskiego i starostę Zwoleńskiego, ukończony po 1681 r. Konsekrowany w 1694 r. Przebudowany w XIX w., Po kasacie Dominikanów przejściowo służył zgromadzeniu Reformatów. Od 1897 r. pełnił funkcje kościoła parafialnego. Odnawiany ok 1910 r. Podczas I wojny Światowej w dużym stopniu uszkodzony (częściowo zburzona fasada i jedna z wież). Po wojnie odbudowany. Kościół orientowany, murowany, tynkowany. Jest trzynawowy w typie bazylikowym, na rzucie prostokąta. Korpus nawowy trzyprzęsłowy, prezbiterium czworoboczne, jednoprzęsłowe, po bokach zakrystia i skarbczyk. Nad nimi kaplice, równe wysokością prezbiterium i nawy. Schody do nich prowadzą z naw bocznych Fasada z dwiema wieżami, pomiędzy którymi kruchta. Nawy boczne otwarte do nawy głównej arkadami filarowymi. Ściany wnętrza rozczłonkowane parzystymi pilastrami. Sklepienia kolebkowe z lunetami, na gurtach. Kaplice otwarte do prezbiterium i naw bocznych arkadami., nakryte kopułami na pendentywach z latarniami. Połączone są z gankiem za ołtarzem głównym. Fasada przekształcona w XIX w., i po 1915 r. Wieże w przyziemiu kwadratowe, wyżej ośmioboczne, najwyżej okrągłe. Fasada zakończona trójkątnym szczytem ze spływami wolutowymi i sterczynami. Elewacje kościoła o podziałach ramowych. Klasztor (zachowane południowe skrzydło, obecnie plebania. Budynek murowany, piętrowy, na planie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym. Zachował się układ cel i korytarzy.

6.3.2 ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome

Oleksów, kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa

Do rejestru zabytków zostało wpisanych 29 obiekty wystroju i wyposażenia kościoła pod nr rej. **119/B/95 z dnia 08.06.1995 r.** Najwięcej zabytków stanowi wyposażenie barokowe XVII i XVIII w: ołtarze, obrazy, naczynia liturgiczne, ornaty. Skromniejszą grupę stanowią obiekty XIX wieczne i z pocz. XX wieku. Na szczególną uwagę zasługują ołtarze barokowe oraz obrazy: Matka Boska z Dzieciątkiem z kaplicy pld., XVII w., obraz Ukrzyżowanie z XVIII w., oraz kropielnica i dawna chrzcielnica z XVII w. Nie często znajdują się w kościołach zachowane ławy kościelne, kolatorskie i stalle, tutaj z XVIII/XIX w. Wnętrze

Wysokie Koło, kościół p.w. Św. Krzyża

Do rejestru zabytków ruchomych zostało wpisanych 113 obiektów ruchomych stanowiących wystrój i wyposażenie, pod nr rej. **48/B/86 z dnia 15.04.1987 r.** Wnętrze kościoła jest bogate. Przeważa wyposażenie barokowe: ołtarze, obrazy, naczynia liturgiczne, szaty liturgiczne. Najcenniejszy jest obraz Matki Boskiej, łaskami słynącej. Cudowny obraz Matki Bożej Wysokolskiej, typu Hodegetria, namalowany z farbami olejnymi na desce lipowej, na wzór wizerunku z Częstochowy, z tą różnicą, że w prawej ręce Matka Boża trzyma różę. kult obrazu trwa od 1684 rok. Czczony jest pod tytułami: Róża Duchowna, Królowa Różańca Świętego. Uroczysta koronacja odbyła się 18 sierpnia 1974 r. Przewodniczył jej kard. Stefan Wyszyński. Na ścianach zachowały się nieduże fragmenty barokowych polichromii, malowane epitafia oraz portrety fundatorów i zakonników. Dawniej malowidła pokrywały całe ściany, ale w czasie wojen światowych świątynia została zniszczona i nie udało się ich odtworzyć.

Regów Stary, Figura św. Jana Nepomucena, XVIII w.

Wpisana do rejestru zabytków pod nr 81/B/03 z dnia 25.08.2003 r.

6.3.3. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

Teren gminy Gniewoszów położony jest w makroregionach Niziny Środkowo-Mazowieckiej i w obrębie Wzniesień Południowo-Mazowieckich. Fizjograficznie należy do mezoregionu Doliny Środkowej Wisły oraz w części pld- zach do mezoregionu Równiny Radomskiej. Pod względem geologicznym zbudowany jest z utworów kredowych, które związane są

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW z osadami trzeciorzędu (margle, mułowce), i czwartorzędu będącymi osadami dominującymi. Tworzą one w większości gliny zwałowe i piaski lodowcowo-rzeczne. Wśród gleb występujących na terenie gminy dominują gleby bielcowe. W dolinach rzecznych i zagłębieniach bezodpływowych, terenach podmokłych, występują gleby mułowo-bagiennie i torfowe.

W systemie Archeologicznego Zdjęcia Polski teren gminy znajduje się na 4 obszarach, na których zostały przeprowadzone badania powierzchniowe w latach 1981 -2006 (patrz tabela)

Numer obszaru AZP	Data przeprowadzenia badań	Nazwisko osoby kierującej badaniami w systemie AZP
73-73	2003	P. Górny
73-74	1981 2006	A. Bartczak A. Wójcik A. Jarosz- Panek D. Pogodzińska
72-73	1984	H. Ryszewski J. Tomaszewski

72-74	2001	M. Bienia
-------	------	-----------

W obrębie gminy Gniewoszków w ramach realizacji programu prospekcji terenowej Archeologiczne Zdjęcie Polski zewidencjonowano (po weryfikacji) łącznie 71 stanowisk archeologicznych (badania weryfikacyjne przeprowadzono na przełomie kwietnia i maja 2013 r.) Szczegółowa lokalizacja stanowisk archeologicznych dostępna jest w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura Radom.

Wśród nich znajduje się jedno stanowisko wpisane do rejestru zabytków WUOZ w Warszawie, które podlegają ścisłej ochronie konserwatorskiej:

2.Oleksów stan.1, nr obszaru AZP 72-74 nr wpisu do rej. zabytków: **203/A/55-grodzisko**

Stanowiska o tzw. własnej formie krajobrazowej:

1.Oleksów stan.1, nr obszaru AZP 72-74 (grodzisko stożkowate)

2.Oleksów stan.2 nr obszaru AZP 72-74 (grodzisko pierścieniowate)

Najstarsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy Gniewoszków sięgają swą chronologią epoki mezolitu (Sławczyn stan.6) oraz epoki neolitu (Sławczyn stan.4).

Duże nasycenie osadnictwa na terenie gminy należy wiązać z epoką brązu (Kociołek stan.2, Mieścisko stan.2, Oleksów stan.5,9, Sarnów stan.1,Sławczyn stan.8, Zwola Stara stan.1,2), a także wczesną epoką żelaza (Oleksów stan.8, Sławczyn stan.1, 8,9, Sławczyn-Sławin stan.1). Dwa ostatnie stanowiska posiadają funkcję sepulkralno-osadniczą. Okres przedrzymski, a także okres wpływów rzymskich reprezentują stanowiska (Kociołek stan.1, Oleksów stan.4,8, Sławczyn stan.2,3,7, Zwola Stara stan.3). Bardzo liczną koncentrację stanowisk archeologicznych stanowią znaleziska z okresu późnego średniowiecza i nowożytności, głównie w postaci śladów osadnictwa (Boguszówka stan.1,2, Gniewoszków stan. 1-10, Oleksów stan.3, Regów Nowy stan.1,2, Wysokie Koło stan. 1- 4, Zdunków stan. 1-6). W tym Oleksów stan.1, pełniące funkcję gródka stożkowatego. Najmniejszą grupę osadnictwa na terenie gminy reprezentują stanowiska z okresu wczesnego średniowiecza (Oleksów stan.2, Regów Nowy stan.2, Sarnów-Tartak stan.1, Zwola Stara stan.4).

Jednym z najwartościowszych stanowisk archeologicznych na terenie gminy pod względem naukowo-badawczym, a także archeoturystycznym, wydaje się być gródek stożkowaty Oleksów stan.1 , a także grodzisko pierścieniowate Oleksów stan.2 . Obiekty te zachowane są w postaci ziemnych nasypów i zostały przebadane w latach 70 i 80 przez Pracownię Konserwacji Zabytków (PP PKZ) oddział w Łodzi .Grodzisko stożkowate (Oleksów stan.1) jak wykazały badania sondażowo – weryfikacyjne było użytkowane dwufazowo. Starszą fazę funkcjonowania obiektu datuje się na XIV w. , kiedy powstała tu pierwsza siedziba obronna , którą zniszczył pożar. Natomiast kolejny etap zasiedlenia gródka przypada na okres XV-XVI w. i wiąże się dworem obronnym rodu Gniewoszków. Grodzisko pierścieniowate (Oleksów stan.2) jest typowym obiektem wczesnośredniowiecznym o charakterystycznej funkcji strażniczo-obronnej. Pierwszy etap funkcjonowania grodu należy umieścić w przedziale chronologicznym od schyłku X – 1 poł. XI w. Druga faza osadnicza założenia przypada na okres XI –XII w. Gród ten zlokalizowany w miejscu z natury obronnym mógł stanowić jeden z punktów militarnych na granicy północnej Małopolski, związany był terytorialnie najprawdopodobniej z kasztelanią sieciechowską. Bardzo ważną kwestią w kontekście konserwatorskim jest pilne rozważenie możliwości wpisu do rejestru zabytków obiektu w postaci grodziska pierścieniowatego w miejscowości Oleksów stanowisko nr. 2.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Natomiast zgodnie z zapisami art. 7 tejże ustawy formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. W dniu 5 czerwca 2010 roku weszła w życie ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Przede wszystkim rozszerzyła ona, wymieniony wyżej katalog form ochrony zabytków. Ponadto, do art. 19 tejże ustawy dodany został ust.1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach,

o których wyżej mowa. Są to zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie oraz inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Prowadzi to do zmiany charakteru prawnego gminnej ewidencji zabytków, traktowanej dotychczas wyłącznie jako materiał informacyjno-dokumentacyjny. Podstawa prawna obligująca do uwzględniania stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków zawarta jest w zapisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku. W art. 3 pkt. 4 ustawa definiuje zabytek archeologiczny jako: **zabytek nieruchomy**, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Natomiast Art. 22 pkt. 5 tejże ustawy głosi iż: W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne dzięki realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

6.3.4. ZABYTKI MUZEALNE I INNE

Na terenie gminy Gniewoszów nie funkcjonuje placówka muzealna. Zabytki archeologiczne z obszaru gminy, pozyskane w czasie stacjonarnych badań wykopaliskowych, sondażowo- weryfikacyjnych, prospekcji powierzchniowej lub przypadkowych odkryć znajdują się w zbiorach działu archeologii Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu. Ponadto w Muzeum Wsi Radomskiej znajduje się wiatrak z 1920r, pochodzący z Gniewoszowa. Został przekazany i zestawiony w MWR w 1984r. Stanowi cenny zabytek muzealny wiążący się z przemysłem młynarskim na terenie ziemi radomskiej.

6.3.5. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Oprócz zabytków materialnych Gniewoszowa na szczególne podkreślenie zasługują również wartości niematerialne, świadczące o tożsamości regionalnej gminy.

Do dziedzictwa niematerialnego należy włączyć ustne podania i miejscowe legendy. Jedną z najbardziej znanych i rozpowszechnianych legend jest podanie o wójcie, zakonniku i skradzionym złocie. Wiążące się z zabytkową figurą św. Jana Nepomucena, znajdującą się przy drodze z Regowa do Wysokiego Koła. Podanie to jest jedną z najbardziej enigmatycznych, a zarazami fascynujących opowieści dotyczących przydrożnych kapliczek.

6.3.6 NAJWAŻNIEJSZE MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ

Wysokie Koło- cmentarz wojenny z I wojny światowej spoczywają żołnierze armii austriackiej, niemieckiej i rosyjskiej, którzy w październiku 1914 r. stoczyli ciężkie boje o Twierdzę Dęblińską.

6.4. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTKÓW I RODZAJE ZAGROŻEŃ:

Stan zewidencjonowanych zabytków jest zróżnicowany. Niestety brakuje zabytków, których stan zachowania można by było określić jako bardzo dobry. W przypadku zabytków sakralnych na pierwszym miejscu należy wymienić figurę św. Jana Nepomucena z XVIII w. w Regowie Nowym, której grozi bezpośrednio zagrożenie zniszczenia ze względu na tragiczny stan techniczny. Mimo wielu działań ze strony Urzędu konserwatorskiego nie udało się przekonać właścicieli obiektu do podjęcia czynności konserwatorskich mających na celu zabezpieczenie figury. Inne kapliczki czy krzyże przydrożne znajdują się w przeważającej większości w niezłym stanie, poddane opiece lokalnych społeczności, przy czym należy zauważyć, że w przypadku obiektów z piaskowca ich renowacje odbywają się w sposób niezgodny z zasadami konserwacji tego kamienia. Malowanie takich obiektów farbą olejną lub emulsyjną powoduje przyśpieszenie negatywnych procesów uszkadzających kamień. Kościół w Oleksowie jest w dostatecznym stanie technicznym. Wymaga prac remontowych w przyszłości. Natomiast nie są potrzebne pilne działania budowlane czy konserwatorskie. Inaczej rzecz się ma z zespołem kościoła w wysokim Kole. Tam występuje wiele problemów konserwatorskich i remontowych.

W stanie bardzo w złym jest mur ogrodzenia. Cmentarze parafialne w Wysokim Kole, Oleksowie na ogół są uporządkowane. Natomiast podobnie jak w wielu innych cmentarzach regionu, zachowane najstarsze nagrobki przeważnie pozostawione są bez opieki i ochrony. Większość wymaga pilnie interwencji konserwatorskiej. Żadne nie posiadają kart ewidencyjnych. Ostatnio został uporządkowany teren dawnego cmentarza przykościelnego w Regowie Starym, dzięki czemu odsłonięte zostały nagrobki i płyty nagrobne. Niestety stan ich jest zły. One również potrzebują jak najszybciej podjęcia właściwych działań zabezpieczających i konserwatorskich. Dwa miejsca po Kirkutach w Gniewoszowie (nie zachowały się żadne materialne elementy) nie są oznakowane w terenie i trudno do nich trafić.

Na terenie parku w Regowie Starym zachowały się grupy starych drzew: jesiony, lipy, robinie, wiązy. Układ parku został zatarty poprzez wyburzenie dawnych budynków i postawienie w innych miejscach, nowych po 1950 r.

Uporządkowania również wymaga drzewostan w parku w Boguszówce.

Osobnym problemem jest uratowanie i znalezienie nowej funkcji dla obiektu przemysłowego: budynku młyna w Gniewoszowie- jednego z ostatnich tego typu zabytków w gminie. Podobna sytuacja dotyczy fortu Borek. Właściciel prywatny nie dba o obiekt, który jest w złym stanie i nieuporządkowany.

Zewidencjonowano drewniane domy, które znajdują się w dostatecznym stanie i są w sposób właściwy użytkowane.

Ostatnim ważnym zagadnieniem w tym rozdziale jest układ przestrzenny Gniewoszowa. Ukształtowany od końca XVII w. układ urbanistyczny dawnego miasta jest nadal w pełni czytelny. Obecna zabudowa przyrynkowa i usytuowana przy uliczkach wylotowych jest bardzo zróżnicowana pod względem zachowania oryginalności, wyglądu elewacji, dokonanych przekształceń. Najstarsze domy z XVIII w. w pierzei wschodniej zostały przeobrażone w taki sposób że trudno teraz odczytać ich program architektoniczny. Kilka domów zachowało cechy indywidualne, historyczne, wiele zostało poddanych, zwłaszcza po 1990 r., przypadkowym pracom modernizacyjnym (wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, docieplenia styropianem, zmiany rozmieszczenia otworów okiennych). Nie bez znaczenia jest też w bardzo zły stan techniczny części budynków, których remont wiązałby się praktycznie z wymianą substancji historycznej.

7. PRIORYTETY POLITYKI GMINNEJ W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ORAZ NIEZBĘDNE DZIAŁANIA W ZAKRESIE ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

Głównym (Priorytetem) w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest zachowanie w jak najlepszym stanie zabytków znajdujących się w gminie poprzez współpracę z właścicielami, zdobywaniu środków zewnętrznych na finansowanie prac przy zabytkach, inicjowanie działań społecznych oraz przeznaczenie własnych, systemowych środków- dotacji na prace remontowo- konserwatorskie przy obiektach zabytkowych (nawet w ograniczonej skali).

Najważniejsze Priorytety i działania to:

1/ Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków:

- dokonywanie przeglądów obiektów z gminnej ewidencji zabytków z udziałem pracowników urzędu konserwatorskiego.
- określanie stanu technicznego obiektów, ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe np. kapliczki, obiekty architektury.
- udostępnienie na oficjalnej stronie urzędu gminy wykazu gminnej ewidencji zabytków.
- Uzupełnienie kart adresowych zabytków w gminnej ewidencji o uzyskane informacje i dokumentację fotograficzną

2/ Inwentaryzacja i ewidencja obiektów zabytkowych:

- informowanie właścicieli zabytków o możliwości ich zewidencjonowania ze środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- zlecenie wykonania aktualnego specjalistycznego opracowania na temat układu urbanistyczno- przestrzennego Gniewoszowa w kontekście historycznym przekształceń urbanistycznych oraz

3/ Zachowanie zabytków w jak najlepszym stanie:

- zachęcanie właścicieli, stowarzyszeń do udziału w projektach LGD „Puszcza Kozienicka” dotyczących dziedzictwa kulturowego,
- podjęcie działań odnośnie zabezpieczenia figury św. Jana Nepomucena w Regowie Nowym (współpraca z właścicielem, urzędem konserwatorskim, społecznością lokalną).
- Zainicjowanie procedury wpisania do rejestru zabytków najcenniejszych nagrobków na cmentarzach w Oleksowie, Wysokim Kole i Regowie Starym oraz najcenniejszych kapliczek- pomoc administracyjna dla Parafii i właścicieli prywatnych.
- **przygotowanie mechanizmu finansowego gminy mającego na celu dotowanie prac przy zabytkach (stworzenie kluczowego narzędzia polityki konserwatorskiej)**
- wsparcie dla Parafii w Oleksowie i Wysokim Kole odnośnie prac porządkowych na zabytkowych cmentarzach parafialnych oraz na dawnym cmentarzu w Regowie Nowym.
- monitorowanie stanu zachowania fortu V w Borku.
- zachowanie czytelności układu urbanistycznego Gniewoszowa, utrzymania jedno lub dwukondygnacyjnej zabudowy w historycznych liniach zabudowy, nie wyrażania zgody na powstawanie nowych obiektów nie spełniających podstawowych zasad konserwatorskich.
- bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej.
- przygotowywanie projektów unijnych, odnośnie dofinansowania prac konserwatorskich i remontowych przy zabytkach, które są w bardzo złym stanie technicznym.
- działania prawne i administracyjne zmierzające do uratowania ostatniego historycznego obiektu techniki (młyn w Gniewoszowie).
- podjęcie działań administracyjnych w celu wpisania do rejestru zabytków stanowiska nr 2 w Oleksowie (grodzisko pierścieniowate).

4/ Włączenie zapisów gminnego programu opieki nad zabytkami w politykę przestrzenną gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego).

5/ Oznakowanie obiektów zabytkowych i określenie zasad ich udostępniania:

- wykonanie tablicy informującej o przeszłości gminy, jej zabytkach i atrakcjach w głównych punktach gminy (rynek Gniewoszowie, przy kościele w Wysokim Kole).
- współpraca z sąsiednimi gminami posiadającymi na swoim terenie stanowiska archeologiczne w postaci własnych form krajobrazowych (grodziska) w celu wypracowania wspólnych metod działania do utworzenia tematycznego szlaku turystyczno-dydaktycznego lub tematycznej strony internetowej.
- oznakowanie cmentarzy żydowskich w Gniewoszowie, we współpracy z organizacjami żydowskimi.
- wprowadzenie dodatkowego oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych w celu ułatwienia dojazdu do zabytków.
- ustalenie z właścicielami najcenniejszych obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych (fort V Borek, kościoły w Oleksowie, Wysokim Kole oraz park z dworkiem w Boguszówce).

6/ Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego:

- kontynuowanie współpracy międzygminnej w celu promowania walorów przyrodniczych i kulturowych oraz atrakcji turystycznych,
- kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących organizacji społecznych i powstawanie nowych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społeczności lokalnej.
- wykorzystanie imprez gminnych, powiatowych oraz wojewódzkich w celu popularyzacji dziedzictwa lokalnego).
- wspieranie i inicjowanie konkursów, wystaw, sesji naukowych odnośnie dziedzictwa narodowego.
- zainteresowanie mediów poza regionalnych tematyką kulturową gminy.

7/ Współpraca władz samorządowych z urzędem konserwatorskim:

- informowanie o zagrożeniach zabytków.

- prowadzenie wspólnych działań prawnych w celu ratowania zabytków, którym grozi bezpośrednie zniszczenie.

8/ Wspólne wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczych

- wytyczenie szlaku rowerowego i pieszego prowadzącego po najcenniejszych obiektach zabytkowych i przyrodniczych, łączącego się ze szlakami w Puszczy Kozienickiej.
- sfinalizowanie działań mających na celu nadanie form prawnych najważniejszym obiektom przyrodniczym (Nadwiślański Park Krajobrazowy itp.).
- realizacja zadań z zakresu ekologii.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd Gminy Gniewoszów. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez szereg działań władz gminy jak również jednostek podległych i współpracujących zmierzających do osiągnięcia określonych w przedmiotowym dokumencie celów. Program jest skierowany przede wszystkim do społeczności lokalnej dzięki akceptacji i współpracy której realizacja programowych celów będzie mogła mieć szanse powodzenia i w konsekwencji ma jej przynieść wymierne korzyści.

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami gminy Gniewoszów wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów: instrumenty prawne, instrumenty finansowe, instrumenty społeczne, instrumenty koordynacji, instrumenty kontrolne.

Instrumenty prawne

- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- uchwały rady gminy.

Instrumenty finansowe

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- zachęty finansowe,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy UE,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Instrumenty społeczne

- edukacja z zakresu dziedzictwa kulturowego,
- informacja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- współpraca z sąsiadującymi samorządami dla tworzenia wspólnej subregionalnej polityki.

Instrumenty koordynacji

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- programy ochrony środowiska,
- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- plany rewitalizacji,
- umowy i porozumienia,
- kontrakty,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,
- współpraca z diecezją radomską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi.

Instrumenty kontrolne

- aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków),
- monitoring stanu dziedzictwa kulturowego,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Wójt Gminy ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to ma być przedstawione Radzie Gminy.

W celu dokonania oceny Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Gniewoszów niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich robót budowlanych. Jednocześnie wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach.

Główne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach, oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki finansowe z budżetu państwa, „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”, przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programów ministerialnych- zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r;
- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;

- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r
- Środki własne gminy - zgodne z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na następujących stronach internetowych:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura kultury” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” www.interreg.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i środowisko” www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych z funduszu sejmiku wojewódzkiego www.mazovia.pl]

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty

- 1/ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, p. 1568 z dnia 17.09.2003 r, ze zmianami)
- 2/ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.)
- 3/ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2006 roku Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.)
- 4/ Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013
- 5/ Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.
- 6/ Regionalny program operacyjny województwa mazowieckiego na lata 2007- 2013.
- 7/ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego
- 8/ Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2012-2015
- 9/ plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (2004 r.)
- 10/ Strategia Rozwoju Powiatu Kozienskiego do roku 2020
- 11/ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gniewoszków z 2004 r.
- 12/ Strategia Rozwoju Gminy Gniewoszków

Podstawowa Literatura

- 1/ Wiśniewski J., dekanat radomski, Radom 1911
- 2/ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1880- 1902,.
- 3/ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T. III, woj. Kieleckie, z.6, pow. kozienski, Warszawa 1961
- 4/ Radomskie – alfabet wykopalisk, Radom 1994
- 5/ Gierała Z. – Baśnie, legendy ziemi radomskiej, Kielce 2004
- 6/ Gierała Z. – Opowieści przydrożnych kapliczek. Warszawa 2009
- 7/ Kondracki J. – Geografia regionalna Polski, Warszawa 2001
- 8/ Radomskie – alfabet wykopalisk, Radom 1994
- 9/ Miłobędzki A., Architektura Polska XVII w., Warszawa 1980 r.

Ważniejsze strony internetowe

www.trobal.pulawy.pl

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW
www.e-gniewoszow.i365.pl

www.zorkan.aplus.pl

www.msib.pl/kozienice/gminy/gniewoszow

Dokumentacja konserwatorska dotycząca poszczególnych zabytków znajduje się w Archiwum Zakładowym Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu

Załącznik formie wykazu stanowisk archeologicznych (po weryfikacji) znajduje się w odrębnym opracowaniu dotyczącym Gminnej Ewidencji Zabytków Archeologicznych.

**WYKAZ ZWERYFIKOWANEJ GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW
GMINY GNIEWOSZÓW**

I.p.	Miejscowość	Obiekt ,czas powstania	Adres
1	Boguszówka	Dwór, XIX w.	Numer ewidencyjny działki 89/19
2	Boguszówka	Park dworski, XIX w.	Numer ewidencyjny działki 89/19
3	Boguszówka	Krzyż kamienny, 1847r.	W centrum miejscowości Numer ewidencyjny działki 211.
4	Borek	Fort V Twierdzy Dęblin, 1879r.	Numer działek ewidencyjnych 2195, 2206
5	Gniewoszków	Krzyż przydrożny (murowany), 1 ćw. XX w.	Po prawej stronie drogi Oleksów- Gniewoszków Numer ewidencyjny działki 1076
6	Gniewoszków	Krzyż przydrożny (murowany), 1869 r.	Zlokalizowana przy ulicy Oleksowskiej 10
7	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 poł. XX w.	ulica Oleksowska 3
8	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 poł. XX w.	ulica Oleksowska 7
9	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 18
10	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 13
11	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	Ulica Rynek 5
12	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	Ulica Rynek 6
13	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 7
14	Gniewoszków	Dom murowany, 1935 r.	ulica Rynek 1
15	Gniewoszków	Dom murowany, 1935 r.	ulica Kozienicka 12
16	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 39
17	Gniewoszków	Dom murowany, 1 poł. XX w.	ulica Rynek 41

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW

18	Gniewoszków	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 37
19	Gniewoszków	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 38
20	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 43
21	Gniewoszków	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	ulica Rynek 34
20	Gniewoszków	Dom murowany, pocz. XX w.	ulica Rynek 17
22	Gniewoszków	Budynek murowany, 1932/3	ulica Lubelska 8
23	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	ulica Lubelska 7
24	Gniewoszków	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	ulica Lubelska 14
25	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Lubelska 17
26	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Lubelska 23
27	Gniewoszków	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Zielona 4
28	Gniewoszków	Młyn murowany, 1 ćw. XX w.	ulica Kozienicka Numer ewidencyjny działki 97
29	Gniewoszków	Kirkut, XVIII w.	Po lewej stronie drogi z Gniewoszowa do Regowa Starego. Numer ewidencyjny działki 814/2
30	Gniewoszków	Kirkut, Kon. XVIII w.	Po prawej stronie ulicy Oleksowskiej. Numer ewidencyjny działki 94/3, 94/4
31	Gniewoszków	Układ urbanistyczny XVII-1 ćw. XX w.	Układ urbanistyczny obejmuje rynek i działki przyrynkowe oraz ul. Lubelską wraz z działkami przyulicznymi, aż do ul. Zielonej
32	Oleksów	Cmentarz rzymsko-katolicki, 1 poł. XIX w.	Zlokalizowany po prawej stronie drogi Kozienice-Puławy. Numer ewidencyjny działki 102
33	Oleksów	Brama cmentarna, 1 poł. XX w.	Zlokalizowany po prawej stronie drogi Kozienice-Puławy. Numer ewidencyjny działki 102
34	Oleksów	Kapliczka murowana, 1948 r.	Zlokalizowana naprzeciwko domu nr 89

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW

35	Oleksów	Kapliczka murowana, 1 poł. XX w.	Na skrzyżowaniu dróg w centrum miejscowości. Numer ewidencyjny działki 657
36	Oleksów	Krzyż przydrożny (murowany), 1910 r.	W pobliżu domu nr 12
37	Oleksów	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa XVII w.	Parafia p.w. św. Stanisława Bpa. Oleksów 60. Numer ewidencyjny działki 577
38	Oleksów	Dzwonnica przykościelna, XIX w.	Parafia p.w. św. Stanisława Bpa. Oleksów 60. Numer ewidencyjny działki 577
39	Oleksów	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	Dom nr 10
40	Oleksów	Obora murowana Pocz. XX w.	Posesja nr 10
41	Regów Nowy	Kapliczka (krzyż murowany), 1901 r.	Przy trasie wojewódzkiej nr 738
42	Regów Nowy	Kapliczka z krzyżem metalowym XX w.	Przy zjeździe z trasy 738 z Gniewoszowa na Regów Nowy. Zlokalizowana w pasie drogowym.
43	Regów Nowy	Cmentarz przykościelny XVIII w.	Po prawej stronie drogi do Regowa Starego. Numer ewidencyjny działki 74
44	Regów Stary	Krzyż murowany 1942 r.	Naprzeciwko domu nr 25
45	Regów Stary	Park, XIX w.	Numer ewidencyjny działki 447/3.
46	Regów Stary	Kapliczka z krzyżem metalowym, XIX w.	W centrum miejscowości działka numer 451
47	Sławczyn	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	Sławczyn nr 22. Numer ewidencyjny działki 46
48	Sławczyn	Dom drewniany, 1 poł. XX w.	Sławczyn nr 24. Numer ewidencyjny działki 43/1
49	Sławczyn	Krzyż przydrożny, 1909 r.	Po lewej stronie drogi Kozienice-Puławy (przy zjeździe na Sławczyn). Działka numer 257
50	Wysokie Koło	Kapliczka z krzyżem metalowym 1934 r.	Przy trasie wojewódzkiej 738. W pobliżu domu numer 71.
51	Wysokie Koło	Kościół p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego, Krzyża Św.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2013- 2016 DLA GMINY GNIEWOSZÓW

		1637, 1694,1910	Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
52	Wysokie Koło	Krzyż kamienny (nagrobkowy), XIX w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
53	Wysokie Koło	Kaplica, XIX w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
54	Wysokie Koło	Klasztor –Plebania, XVII w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
55	Wysokie Koło	Mur ceglany kościelno-klasztorny, XVII w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/2
56	Wysokie Koło	Cmentarz rzymsko-katolicki, Pocz. XX w.	Przy trasie wojewódzkiej 738 Wysokie Koło-Opatkowice Numer ewidencyjny działki 196
57	Wysokie Koło	Figura św. Jana Nepomucena, XVIII w.	Po lewej stronie drogi wojewódzkiej numer 738 Regów – Wysokie Koło. Działka numer 72.
58	Wysokie Koło	Figura Matki Bożej, XIX w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
59	Wysokie Koło	Figura Chrystusa z krzyżem, XIX w.	Parafia p.w. N.M.P Królowej Różańca Świętego Wysokie Koło 23 Numer ewidencyjny działki 194/3
60	Zalesie	Dom drewniany, pocz. XX w.	Zalesie nr 32. Numer ewidencyjny działki 11
61	Zalesie	Dom drewniany, XIX/XX w.	Zalesie nr 4
62	Zalesie	Krzyż przydrożny, kamienny, 1898 r.	Naprzeciwko domu nr 29

Przewodnicząca Rady Gminy

Maria Halina Banaś